

ΑΙΣΧΥΛΟΥ «ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ»**ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Μιλώντας για την ελληνική τραγωδία πρέπει να κάνουμε εξ αρχής μία σημαντική διάκριση ανάμεσα στην 'υπόθεση' και στην 'πλοκή'. Οι 'υποθέσεις' όλων των τραγωδιών είναι ειλημμένες από την περιοχή του ελληνικής μυθολογίας, και δεδομένης της ευρείας διαδόσεως που είχε, όλοι οι θεατές στο θέατρο του Διονύσου γνώριζαν από πριν την 'υπόθεση', όποια τραγωδία κι αν παρακολουθούσαν. Αυτό που αγνοούσαν ήταν η 'πλοκή', δηλ. τον τρόπο με τον οποίον ο κάθε ποιητής – τραγωδός διαχειριζόταν την γνωστή σε όλους 'υπόθεση'. Συνεπώς η 'πλοκή' ήταν πολύ πιο σημαντική από την 'υπόθεση', γιατί με αυτήν ο ποιητής έδινε τα όποια μηνύματα ήθελε να περάσει στους θεατές. Αυτό σημαίνει ότι οι 'υποθέσεις' των ελληνικών τραγωδιών πολλές φορές υφίσταντο μικροτροποποιήσεις, προκειμένου να 'κάτσει' επάνω τους η 'πλοκή' την οποίαν ήθελε ο τραγωδός να διαμορφώσει, για να περάσει τα μηνύματά του.

Στην συγκεκριμένη τραγωδία 'Αγαμέμνων' η 'υπόθεση' είναι ειλημμένη από την Τρωική εκστρατεία, η οποία βρίσκεται στο μεταίχμιο 'ιστορίας' και 'μύθου', δηλ. στην περιοχή του 'θρύλου' ή αλλιώς της 'παράδοσης'. Δεν είναι της παρούσης στιγμής να εξεταστεί το ζήτημα αυτό, αλλά πρέπει να λεχθούν τα εξής, προκειμένου να γίνει κατανοητή η 'υπόθεση'. Είναι αρχαιολογικά διαπιστωμένο και αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι όντως η Τροία κατεστράφη ολοσχερώς από ένα επιδρομέα προερχόμενο ίσως από την θάλασσα γύρω στο 1200 με 1100 π.Χ., όπως απέδειξαν οι ανασκαφές του Ερρίκου Σλήμαν το 1870. Αυτό που δεν γνωρίζουμε και ποτέ δεν θα μάθουμε με απόλυτη ακρίβεια, είναι η ταυτότητα του θαλάσσιου εκείνου επιδρομέα. Δεν είναι της στιγμής να παρουσιάσω έστω και δειγματικά τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί στο θέμα αυτό, και διότι εν συντομία είναι αδύνατον να λεχθούν, αλλά και διότι δεν έχουν αποδειχθεί πλήρως. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίον πρέπει να τοποθετούμε την Τρωική εκστρατεία όπως την παραδίδει ο Όμηρος, στην περιοχή του 'θρύλου'. Εξ άλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και η ιστορική ταυτότητα του 'Ομήρου' είναι ήδη από την αρχαιότητα σε μεγάλη ανυποληψία και αμφισβήτηση. Όπως κι αν έχει όμως το πράγμα, ένα είναι γεγονός, ότι ο Αισχύλος πήρε αυτό το 'θρυλικό' γεγονός, και μέσα από την διαπραγμάτευσή του προσπάθησε να περάσει το μήνυμα που ήθελε, κι αυτό δεν ήταν άλλο από την Δικαιοσύνη του Δία. Η τραγωδία 'Αγαμέμνων' είναι η πρώτη της τριλογίας του Αισχύλου γνωστή ως 'Ορέστεια', η οποία 'διδάχθηκε' το 458 στα μεγάλα Διονύσια.

Η «ΥΠΟΘΕΣΗ»

Η 'υπόθεση' είναι γνωστή· ο Αγαμέμνων συγκεντρώνει τον Ελληνικό στόλο στην Αυλίδα προκειμένου να αποπλεύσουν για την Τροία. Όμως οι καιρικές συνθήκες δεν το επιτρέπουν, διότι υπάρχει κωλυσίεργία από μεριάς της Άρτεμης, η οποία για να δώσει την συγκατάθεσή στην αναχώρηση του στόλου, απαιτεί όχι μία απλή θυσία, αλλά μια φρικτή ανθρωποθυσία, και μάλιστα της ίδιας της κόρης του Αγαμέμνονα, της Ιφιγένειας. Ο Αγαμέμνων αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στο να ακυρώσει τον απόπλου και στο να σκοτώσει την ίδια του την κόρη. Τελικά υπερισχύει η δεύτερη επιλογή και η εκστρατεία ξεκινά, για να διαρκέσει δέκα ολόκληρα χρόνια πολιορκώντας την Τροία. Σ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα η Κλυταιμνήστρα στο Άργος περιμένει τον Αγαμέμνονα, για να τον σκοτώσει παίρνοντας εκδίκηση για την δολοφονία της κόρης της. Σ' αυτήν την πράξη βρίσκει πρόθυμο συμπαράστατή τον εραστή της, τον Αίγισθο, ο οποίος είχε οικογενειακά προηγούμενα με τον πατέρα του Αγαμέμνονα και θείο του, τον Ατρέα.

Ο Αγαμέμνων τελικά μετά από την δεκαετή απουσία του στην Τροία επιστρέφει στο Άργος νικητής και θριαμβευτής αγνούνας βέβαια την μοιχεία της Κλυταιμνήστρας, την παρουσία του Αίγισθου, και φυσικά τα σχέδια της γυναίκας του να τον δολοφονήσει. Μαζί του φέρνει και το τρόπαιο της νίκης του, την κόρη του Πριάμου ως παλλακή, την Κασσάνδρα. Η Κλυταιμνήστρα δέχεται τον Αγαμέμνονα με προσποιητή χαρά και ευχαρίστηση, και λίγα λεπτά μετά την είσοδό του στο παλάτι τον δολοφονεί η ίδια με την βοήθεια του Αίγισθου.

Η «ΠΛΟΚΗ»

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η 'υπόθεση' της τραγωδίας 'Αγαμέμνων', πριν ακόμη 'διδασχθεί' στα Μεγάλα Διονύσια. Το 'πνεύμα' τώρα της 'υπόθεσης' αυτής, ο τρόπος με τον οποίον θα ξεδιπλωθούν και θα παρουσιαστούν τα γεγονότα στους θεατές, ήταν στην διακριτική ευχέρεια του Αισχύλου, γιατί με την επιλογή της 'πλοκής' που ο ίδιος θα επιλέξει, και με τους διαλόγους που ο ίδιος θα φτιάξει, θα δώσει και το στίγμα του ευρύτερου προβληματισμού του. Αν τώρα κάνουμε το σφάλμα και πιστέψουμε ότι ο Αισχύλος πήρε την 'υπόθεση' του Τρωικού πολέμου, και συνέθεσε μία συγκεκριμένη 'πλοκή', γιατί ήθελε να αναπαραστήσει θεατρικά την συγκεκριμένη αυτή ιστορία, τότε θα έχουμε καταστρέψει ανεπανόρθωτα όχι μόνο το συγκεκριμένο έργο, αλλά την έννοια της 'Τραγωδίας' γενικότερα. Όταν οι τραγικοί ποιητές έπαιρναν μία 'υπόθεση' και την διαχειρίζονταν με την δική τους 'πλοκή', τους ανησυχούσε το παρόν, κι όχι το παρελθόν, τους ενδιέφερε να μιλήσουν για πρόβλημα του παρόντος, κι όχι του παρελθόντος. Όταν ο Αισχύλος 'γράφει' για την δολοφονία του Αγαμέμνονα, κανείς στην Αθήνα το 458 δεν ενδιαφερόταν για την υστεροφημία του Αγαμέμνονα, της Κλυταιμνήστρας ή του Αίγισθου, ούτε και νοιαζόταν αν ο Αγαμέμνων ήταν το 'θύμα' ή ο 'θύτης'· κανένα δεν ενδιέφερε αν η Κλυταιμνή-

στρα είχε δίκιο ή άδικο που σκότωσε τον άνδρα της, ούτε τους απασχολούσε αν ο Αίγισθος ήταν ένοχος μοιχείας, ή όχι. Ο Αισχύλος με την 'πλοκή' που φτιάχνει, δεν προσπαθεί να 'δια φωτίσει' τους συμπολίτες του για το παρελθόν, αφού αυτό κανένα δεν απασχολούσε, αλλά να τους 'φωτίσει' για ένα σημαντικό ζήτημα της εποχής τους, «ποια μορφή απονομής δικαιοσύνης θα πρέπει να υπάρχει μέσα σε μία οργανωμένη κοινωνία».

Στα μέσα του 5^{ου} αιώνα δύο 'μορφές απονομής δικαιοσύνης' υπήρχαν στην Αθήνα. Η πρώτη ήταν αυτή που ίσχυσε στην 'Αρχαϊκή Εποχή' (κατά σύμβασιν 750-480), και γι' αυτόν τον λόγο βρισκόταν περισσότερο στην μνήμη των Αθηναίων. Σύμφωνα με αυτήν οι απόγονοι της 'οικογένειας' του θύματος μπορούσαν να τιμωρήσουν τους απογόνους της 'οικογένειας' του θύτη για όποιο έγκλημα ο πρόγονός τους είχε διαπράξει στο παρελθόν. Η δεύτερη ήταν εκείνη που προσφάτως είχε εισαχθεί με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη το 508/7, και την ανατολή της λεγόμενης 'Κλασσικής Εποχής' (πάλι κατά σύμβασιν 480-323), όπου την εγκληματική πράξη τιμωρούν πλέον τα δικαιοδοτικά όργανα της πολιτείας, δηλ. τα δικαστήρια με την λαϊκή ψήφο των δικαστών. Όταν γράφεται η 'Ορέστεια' με πρώτη τραγωδία τον 'Αγαμέμνονα' το 458, η Αθήνα βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ της παλιάς και της νέας μορφής απονομής δικαιοσύνης. Η δολοφονία του Αγαμέμνονα έδωσε στον Αισχύλο την 'υπόθεση', για να δημιουργήσει πάνω της την δική του 'πλοκή', στην οποία θα διαπραγματεύεται όχι απόψεις περί δικαίου αναφορικά με τον Αγαμέμνονα, την Κλυταιμνήστρα ή τον Αίγισθο, αλλά αν η απονομή της δικαιοσύνης θα πρέπει πλέον να βασίζεται πάνω στην διαδοχική κληρονομικότητα της ενοχής των προγόνων, την οποία καλούνται να τιμωρήσουν τα μέλη της οικογένειας του θύματος της επόμενης γενιάς σύμφωνα με τους κανόνες της 'Αρχαϊκής Εποχής', ή πάνω στην δύναμη της λαϊκής ψήφου στον χώρο των δικαστηρίων. Για να το πούμε πιο απλά και πιο κατανοητά, το πρόβλημα που διαπραγματεύεται η 'Ορέστεια' και φυσικά ο 'Αγαμέμνων' είναι αν πρέπει στο εξής να εμπιστευόμαστε το δίκαιο που εκπορεύεται από τους κανόνες της 'οικογένειας', ή το δίκαιο που βγαίνει μέσα από τους νόμους της πολιτείας με την ετυμηγορία των λαϊκών δικαστών.

Ο Αισχύλος όμως επειδή είναι ένθερμος πατριώτης, αποφεύγει να βάλει τους Αθηναίους απέναντι στο ερώτημα αν η απονομή δικαίου θα πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τους κανόνες της παλιάς 'Αρχαϊκής Εποχής', ή σύμφωνα με τους γραπτούς νόμους της νέας 'Κλασσικής Εποχής', γιατί γνώριζε πολύ καλά ότι αυτό είναι ένα δίλημμα άνευ ουσίας πλέον, αφού το 'παλιό' έχει παρέλθει ανεπιστρεπτή. Αυτό που θέλει να διαμηνύσει στους συμπολίτες του μέσα από την 'πλοκή' που φτιάχνει, είναι ότι είτε με την παλιά, είτε με την νέα μορφή απονομής δικαιοσύνης, πηγή του 'δικαίου' και ήταν, και θα παραμείνει να είναι ο Δίας. Συνεπώς στον 'Αγαμέμνονα' ο Αισχύλος δεν προβλημάτισε τους θεατές αν η Κλυταιμνήστρα είχε δίκιο ή άδικο, ούτε αν ο Αγαμέμνων δικαίως ή αδικώς δολοφονήθηκε· όποιος αναζητήσει τέτοια διλήμματα, παρερμηνεύει την τραγωδία και ολόκληρη την Τριλογία. Ο Αισχύλος δεν θέτει προβληματισμούς και διλήμματα, διότι δεν είναι ούτε Σοφοκλής, ούτε Ευριπίδης. Εκθέτει την μία και μοναδική άποψη από την οποία εμφορείται, και που κυριαρχεί παντού μέσα στο έργο και σ' όλη την Τριλογία, ότι δηλ. ο Δίας είναι αυτός που είτε με τους άγραφους κανόνες της 'Αρχαϊκής', είτε με τους γραπτούς νόμους της 'Κλασσικής Εποχής' θα είναι πάντοτε αυτός που θα απονέμει την 'Δικαιοσύνη'.

Η ΑΛΥΣΙΔΑ ΤΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ

Στην παλιά 'Αρχαϊκή Εποχή' η 'οικογενειακή' μορφή απονομής δικαιοσύνης επιτρέπει μια σειρά αλληπάλληλων εγκληματικών πράξεων, όπου κάθε τιμωρία ενός προηγούμενου εγκλήματος δημιουργεί την αιτία για ένα επόμενο, κι έτσι φτιάχνεται μια 'αλυσίδα' εγκληματικών ενεργειών χωρίς τέλος. Τρεις είναι οι 'οικογένειες' μέσα στον 'Αγαμέμνονα' που εμπλέκονται σ' αυτήν την φρικτή διαδοχή των φόνων, η 'οικογένεια' των Ατρειδών με εκείνη του Πριάμου, και η 'οικογένεια' του Αίγισθου με εκείνη των Ατρειδών, και μη ξεχνάμε ότι στο τέλος της 'Ορέστειας' με τις 'Ευμενίδες' η αλυσίδα αυτή θα πρέπει να τερματισθεί, γιατί η νέα εποχή δεν ανέχεται τέτοιου είδους αυτοδικίες. Το μόνο που θα μένει είναι η παντοδυναμία του Δία ως πηγή δικαίου, τίποτε άλλο.

Στον οίκο του Πριάμου υπάρχει ένα 'προπατορικό' αμάρτημα, το οποίο καλείται τώρα να πληρώσει ο τωρινός βασιλιάς, ο Πρίαμος. Σύμφωνα με τον Όμηρο ο Ποσειδών και ο Απόλλων βοήθησαν κάποτε τον πατέρα του Πριάμου, τον Λαομέδοντα, ο μὲν πρώτος στην οικοδόμηση των τειχών της Τροίας χτίζοντάς τα έτσι ώστε να είναι απόρθητα, κι ο δεύτερος στην βοσκή των βοδιών του. Όμως ο Λαομέδων δεν τήρησε την συμφωνία που είχε κάνει με τους δύο αυτούς θεούς, και τους συμπεριφέρθηκε σαν κοινός εγκληματίας, διότι ο ίδιος ο Ποσειδών κατήγγειλε ότι *«όταν το τέλος έφεραν οι χαροδρότρες ώρες / δυναστικώς μας κράτησε εκείνος τον μισθό μας, / ο πάγκακος και με φρικτές μας έδιωξε φοβέρες· / φοβέριζε χερόποδα να μας αλυσοδέση / και να μας στείλη εις μακρινά νησιά να μας πουλήση / και να μας κόψη και τα' αυτιά με χάλκινη λεπίδα. / Κι εμείς οπίσω εγύραμε με σπλάχνα χολωμένα / που τον μισθόν δεν πλέρωσε που 'χε δεχθή να δώση. Ιλ.21,450-457 (Μετάφραση Ι. Πολυλά)»*. Αυτό το περιστατικό έχει κατά νου ο Χορός, όταν θέλοντας να εκλογικεύσει την εχθρότητα που έδειξε ο Δίας έναντι του οίκου του Πριάμου στην συγκεκριμένη εκστρατεία, αναφέρει πως *«αν κάποιοι αρνηθεί ότι οι θεοί ενδιαφέρονται για όσα παραπτώματα κάνουν οι θνητοί, τότε αυτός είναι ασεβής· διότι τα πάντα θα φανούν στους επόμενους της γενιάς (πέφανται δ' έγγόνοις), 374»*. Σύμφωνα λοιπόν με τον Χορό η τωρινή καταστροφή της Τροίας ήταν η τιμωρία των θεών για το παράπτωμα του Λαομέδοντα, το οποίο όμως αποπλήρωσαν οι οικογένειες του γιου του και των εγγονών του.

Για να τιμωρήσουν όμως οι θεοί τον Λαομέδοντα για την απρέπεία του απέναντι στους δύο εκείνους θεούς, έπρεπε να βρεθεί ο 'τιμωρός', κι αυτός ήταν ο 'οίκος' των Ατρείδων. Πώς όμως οι Ατρείδες να 'τιμωρήσουν' τον οίκο του Πριάμου, για μία εγκληματική πράξη του Λαομέδοντα η οποία έγινε εις βάρος των θεών; Πώς να λειτουργήσουν οι θνητοί ως 'εκδικητές' της πληγείσης αξιοπρέπειας του Ποσειδώνα και του Απόλλωνα; Δείτε τώρα πώς αντιλαμβάνεται ο Αισχύλος μέσα από την 'πλοκή' του την απονομή δικαιοσύνης του Δία· πρέπει πλέον να δοθεί μία αφορμή στον οίκο των Ατρείδων, ώστε εκείνοι να τιμωρήσουν τον οίκο του Πριάμου για ό,τι έκανε στο παρελθόν ο πατέρας του. Έτσι μπαίνει στην ιστορία των αλυσιδωτών εγκλημάτων ο Πάρις με την Ελένη. Ήδη από τους πρώτους στίχους της 'Παρόδου' ακούμε πως η εκστρατεία στην Τροία δεν ήταν αποτέλεσμα μιας προσωπικής επιλογής των Ατρείδων, αλλά μια εντολή δοσμένη από τον Δία, διότι ήθελε έτσι να τιμωρήσει τον οίκο του Πριάμου επειδή ο Πάρις παραβίασε στο σπίτι του Μενελάου τους κανόνες φιλοξενίας, προστάτης των οποίων είναι ο ίδιος ο Δίας, και τονίζει πως *«όπως όταν κάποιος κλέφουν τους νεοσσούς των γυπαετών, ο Δίας στέλνει τις Ερινύες να τιμωρήσουν τους κλέφτες, έτσι ακριβώς ο προστάτης της φιλοξενίας Δίας (Ξένιος Ζεύς) στέλνει τα παιδιά του Ατρέα (Ατρώως παίδας πέμπει) ενάντια στον Πάρη (έπ' Αλεξάνδρω) εξ αιτίας μιας γυναίκας (άμφι γυναικός), 60-2»*.

Είναι πλέον σαφές ότι η δικαιοσύνη του Δία στέλνει τους Έλληνες ως τιμωρούς του οίκου του Πριάμου *φαινομενικά* για την ασέβεια που έδειξε ο Πάρης απέναντι στον φιλοξενούντα Μενέλαο κλέβοντάς του την σύζυγό του, όμως *ουσιαστικά* ως τιμωρούς της αδικίας του Λαομέδοντα. Στο α' στάσιμο και συγκεκριμένα στην πρώτη 'αντιστροφή' (385-402) ακούμε από τον Χορό την διαπίστωση πως *«η θλιβερή Πειθώ είναι αυτή που υποχρεώνει τους ανθρώπους (βιάται ή τάλαινα Πειθώ, 385), η ανυπόφορη κόρη της Άτης που βγάζει από πριν τις αποφάσεις της (προβούλου παῖς ἄφερτος Ἄτα, 386), και κάθε αντίσταση του ανθρώπου είναι μάταιη (ἄκος δὲ πᾶν μάταιον, 387)»*, κι όλα αυτά τα λέει, διότι στο τέλος της αντιστροφής θα μιλήσει για το ταξίδι που έκανε ο Πάρις στον οίκο των Ατρείδων (*Πάρις ἔλθων ἐς δόμον τὸν Ἀτρείδων, 399-400*), και στην διάρκεια του οποίου ντρόπιασε το τραπέζι που τον φιλοξένησε με την αρπαγή μιας γυναίκας (*ἤισχυνε ξενίαν τράπεζαν κλοπαῖσι γυναικός, 401-402*). Ποια άλλη απόδειξη χρειαζόμαστε για να πειστούμε ότι στην 'πλοκή' του Αισχύλου η 'αρπαγή της Ελένης' και η μετάβασή της στην Τροία σχεδιάστηκε από την Πειθώ και Άτη, οι οποίες ως εκτελεστικά όργανα του Δία 'υποχρεώνουν' (βιάται, 385) τον Πάρη να κλέψει την Ελένη, προκειμένου να δοθεί η αφορμή στους Ατρείδες να αναλάβουν την εντολή τιμωρίας του οίκου του Πριάμου, όχι για την 'αρπαγή' της Ελένης – έτσι νόμιζαν – αλλά για την τιμωρία του πατέρα του Πριάμου, του Λαομέδοντα.

Ένα επίσης δεύτερο 'τροπατορικό' αμάρτημα, το οποίο πρέπει η δικαιοσύνη του Δία να το τιμωρήσει, είναι αυτό που συντελέστηκε στον οίκο των Ατρείδων από τον γενάρχη του οίκου, τον Τάνταλο. Αυτός ανέβηκε κάποτε στον Όλυμπο για να παραθέσει γεύμα προς τιμήν των θεών, όμως επειδή ήθελε να δοκιμάσει την ευφυΐα τους, έσφαξε τον παιδί του, τον Πέλοπα, και τον έβρασε μέσα σ' ένα καζάνι ως δείπνο *«τὸν δὲ Φαέθοντα καὶ τὸν Τάνταλον εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβάντας οἱ ποιηταὶ λέγουσι ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς περιπεσεῖν διὰ τὴν ἀφροσύνην, Πλούτ. De Exilio 607f»*, ένα φρικτό περιστατικό ανθρωποφαγίας, που διασώζει η Τραγωδία (Eur. I.T.384, Ελ. 389). Όμως σύμφωνα με τον μύθο οι θεοί όταν κατάλαβαν το κακούργημα του Τάνταλου, επανέφεραν τον νεαρό Πέλοπα στην ζωή ανασυνθέτοντάς από τα υπολείμματα του σώματός του, και μάλιστα τον 'έφτιαξαν' και ωραιότερο απ' ό,τι ήταν πριν. Ο μύθος συνεχίζεται με τον Πέλοπα πλέον ενήλικα να παντρεύεται την Ιπποδάμεια έχοντας όμως ήδη ένα γιό, τον Χρύσιππο, τον οποίον τον υπεραγαπούσε. Με την Ιπποδάμεια απέκτησε άλλους δυο γιους, τον Ατρέα και τον Θυέστη. Επειδή όμως η Ιπποδάμεια ήθελε να μείνει η κληρονομιά του Πέλοπος στα δικά της παιδιά, και φοβούμενη ότι εκείνος θα άφηνε το βασίλειό του στον Χρύσιππο, πείθει τον Ατρέα και τον Θυέστη να δολοφονήσουν τον Χρύσιππο (Παυσανίας 6,20,7). Ο Ατρεύς κατόπιν ανέλαβε την εξουσία στις Μυκήνες (Διόδ. Σικ. 4,58,2), όμως ανάμεσα στα δύο αδέρφια, Ατρέα και Θυέστη, ξέσπασε μια διχόνοια, την οποίαν προξένησε η υποψία του Ατρέα περί ερωτικών σχέσεων της συζύγου του, Αερόπης, με τον Θυέστη. Θέλοντας ο Ατρεύς να τιμωρήσει τον αδελφό του έκανε ό,τι είχε κάνει χρόνια πριν ο παππούς του, ο Τάνταλος. Τον κάλεσε σε ένα γεύμα προσφέροντάς του τις σάρκες των δύο δολοφονημένων παιδιών του. Ο Θυέστης μη γνωρίζοντας ξεκίνησε το 'γεύμα' τρώγοντας τις σάρκες των παιδιών του (Sen. Thyestes, 765). Ένα μόνο παιδί έμεινε πλέον στον Θυέστη, ο μικρός τότε Αίγισθος, ο οποίος μαθαίνοντας την ιστορία από τον πατέρα του, ορκίστηκε να τιμωρήσει όχι πλέον τον θείο του, τον Ατρέα, αφού είχε πεθάνει, αλλά τους απογόνους του, και δη τον Αγαμέμνονα.

Εδώ τώρα σ' αυτήν την σειρά των εγκλημάτων πρέπει να αποδοθεί η δικαιοσύνη του Δία, και κάποιος πρέπει να τιμωρήσει τους Ατρείδες, Αγαμέμνονα και Μενέλαο, για το έγκλημα του πατέρα τους, του Ατρέα, το οποίο μέχρι στιγμής είναι ατιμώρητο. Και ποιος άλλος καταλληλότερος 'εκδικητής' του οίκου του Ατρέα θα μπορούσε να βρεθεί από τον μόνο επιζήσαντα από το ανόσιο εκείνο γεύμα γιο του Θυέστη, τον Αίγισθο. Το πρόβλημα όμως τώρα για τον Αισχύλο είναι ότι για να σκοτώσει ο Αίγισθος τον Αγαμέμνονα χρειάζεται ένα συνεργό, κι ο μόνος εν προκειμένω είναι η Κλυταιμνήστρα. Πρέπει λοιπόν να βρεθεί μια 'αιτία' που να φέρει κοντά και να ταυτίσει τα 'συμφέροντα' του Αίγισθου και της Κλυταιμνήστρας, κι αυτή βρέθηκε με την θυσία της Ιφιγένειας. Δείτε την σειρά αιτίου και αποτελέσματος: η θυσία της Ιφιγένειας οικονομεί την απόφαση της Κλυταιμνήστρας να σκοτώσει τον Αγαμέμνονα, και η απόφαση της Κλυταιμνήστρας γίνεται η επιζητούμενη 'αφορμή' για τον Αίγισθο να συμβάλει στην δολοφονία του ανθρώπου εκείνου, του οποίου ο πατέρας δολοφόνησε με τον πιο φριχτό τρόπο τα αδέρφια του. Ας το δούμε και αντιστρόφως: για να σκοτώσει ο Αίγισθος τον Αγαμέμνονα απαιτείται μία 'αφορμή', και αυτήν την προσφέρει η επιθυμία της Κλυταιμνήστρας να σκοτώσει τον άνδρα της. Για να

σκοτώσει όμως η Κλυταιμνήστρα τον Αγαμέμνονα απαιτείται μία 'αίτια', κι αυτήν την προσφέρει η 'θυσία' της Ιφιγένειας. Όμως για να δολοφονηθεί η Ιφιγένεια απαιτείται πάλι μία 'αίτια', και αυτήν την προσφέρει ο Αισχύλος μέσα από την δική του 'πλοκή' ως 'δώρο' στην δικαιοσύνη του Δία, γιατί χωρίς αυτήν την η εκδίκηση του Αίγισθου δεν μπορεί να εκπληρωθεί.

Μέσα λοιπόν από την 'Πλοκή' του έργου μαθαίνουμε ότι πριν ακόμη ξεκινήσει η εκστρατεία, και ενώ ο στόλος βρισκόταν στην Αυλίδα, φάνηκε στο στρατόπεδο των Ελλήνων ένα ευοίωνο σημάδι *«δύο αετοί, ένας μαύρος κι ένας με λευκή ουρά, εμφανίζονται από δεξιά να κατεβαίνουν χαμηλά και να κατασπαράζουν ένα ετοιμόγεννο λαγό, 104-120»*. Και τότε ο μάντης Κάλχας σπεύδει να ερμηνεύσει τον οιωνό λέγοντας ότι *«η εκστρατεία αυτή θα κυριεύσει και θα καταστρέψει την Τροία, 126-130»*, και δεδομένου ότι ο αετός είναι το σύμβολο της εξουσίας του Δία, είναι προφανές ότι και η κυριεύση και η καταστροφή της πόλεως θα γίνει με εντολή ή ανοχή του. Όμως αμέσως μετά γίνεται ιδιαίτερος επιφυλακτικός, διότι όλα αυτά που προφήτευσε θα συμβούν *«αρκεί μόνο μια κάποια έχθρα των θεών να μη μαυρίσει αυτό το 'χαλινάρι' που ετοιμάζονται να περάσουν οι Έλληνες στην Τροία με τον στρατό τους (μή τις ἄγα θεόθεν κνεφάση προτυπὲν στόμιον μέγα Τροίας στρατωθέν), 130-134»*. Τι είναι αυτό που προ-οικονομεί εδώ ο Αισχύλος; Μα απλούστατα την επερχόμενη θυσία της Ιφιγένειας, η οποία θα γίνει η αιτία ώστε να σκοτώσει η Κλυταιμνήστρα τον Αγαμέμνονα, κι αυτή η πράξη της εν συνεχεία θα δώσει στον Αίγισθο την ευκαιρία να εκδικηθεί τον οίκο του Ατρέα για την δολοφονία των αδελφών του. Και ο Κάλχας μάλιστα κατονομάζει την ίδια την θεότητα, που θα γίνει η αιτία της θυσίας *«η Ἀρτεμις μισεί και αντιπαθεί τους αετούς του Δία, που κατασπαράζαν τον δυστυχή λαγό, 135-138»*. Τι όμως μπορεί να κάνει η Αρτεμις, για να εκφράσει την δυσαρέσκειά της για τον σπαραγμό του μικρού ζώου, που βρίσκεται υπό την προστασία της; Κι αυτό πάλι το προ-οικονομεί ο Αισχύλος με την 'Πλοκή' του, διότι ο Κάλχας εύχεται *«να μην έρθουν άνεμοι αντίθετοι στα πλοία των Ελλήνων που τώρα βρίσκονται στην Αυλίδα, κι αναγκαστεί ο Αγαμέμνων να προβεί σε μία ανίερη θυσία, 146-151»*. Είναι πλέον ολοφάνερο ότι στην 'Πλοκή' του Αισχύλου η δικαιοσύνη του Δία είναι αυτή που προ-οικονομεί την 'αίτια' για την θυσία της Ιφιγένειας, ώστε να φτάσει η αλυσίδα των εγκλημάτων στο τέλος της. Αυτήν ακριβώς την συνέπεια της θυσίας, δηλ. την εκδίκηση του Αίγισθου, μαντεύει ο Κάλχας όταν δηλώνει πως *«αυτή η ανθρωποθυσία ενδέχεται να ενεργοποιήσει μια φοβερή εκδίκηση για την θυσία της κόρης, 152-155»*. Και ό,τι φοβήθηκε ο Κάλχας ότι μπορούσε να συμβεί συνέβη, καθώς μαθαίνουμε ότι *«εμφανίστηκαν άνεμοι ισχυροί από τον Στρυμόνα (πνοαὶ δ' ἀπὸ Στρυμόνος μολοῦσαι), οι οποίοι δημιουργούσαν κακό με την καθυστέρηση (κακόσχολοι), έφεραν πείνα στο στράτευμα (νήστιδες)»*, αφού αναγκάζονταν να τρώνε τις προμήθειες της εκστρατείας, και επίσης *«κατέστρεφαν τα αγκυροβόλια των πλοίων (δύσσορμοι), 192-193»*. Η θυσία της Ιφιγένειας έτσι όπως σκηνοθετήθηκε και οργανώθηκε από την δικαιοσύνη του Δία έγινε αναπόφευκτη.

Οι αναφορές του Αισχύλου στα διαδοχικά αυτά εγκλήματα του οίκου των Ατρείδων δεν σταματά εδώ. Η Κασσάνδρα λίγο πριν μπει στο παλάτι και δολοφονηθεί μαζί με τον Αγαμέμνονα συνομιλώντας με τον Χορό, του αποκαλύπτει το όραμα που τώρα βλέπει μπροστά της *«Βλέπετε αυτούς εδώ τους νέους που κάθονται εδώ και μοιάζουν με σκιές; (ὀνείρων προσφερεῖς μορφώμασι). Είναι τα παιδιά εκείνα που άνθρωποι συγγενείς τους τα σκότωσαν (παῖδες θανόντες ὥσπερὶ πρὸς τῶν φίλων)...Λέω πως εξ αιτίας αυτών κάποιος σκέφτεται την εκδίκηση (ἐκ τῶνδε ποινὰς φημι βουλευεῖν τινά), 1217-1223»*, υπονοώντας την εκδίκηση που ετοιμάζεται να πάρει ο Αίγισθος δολοφονώντας τον Αγαμέμνονα, και μάλιστα αναφέρει και το όνομά του *«ισχυρίζομαι ότι θα δεις τον θάνατο του Αγαμέμνονα (Ἀγαμέμνονός σε φημ' ἐπόψεσθαι μόρον), 1246»*. Και οι προφητείες της Κασσάνδρας πάνω σ' αυτά τα διαδοχικά εγκλήματα στον οίκο των Ατρείδων συνεχίζονται, καθώς αποκαλύπτει ότι *«μία γυναίκα θα πεθάνει σε αντιστάθμισμα για τον δικό μου τον θάνατο (ὅταν γυνή γυναικὸς ἀντ' ἐμοῦ θάνῃ), 1318»*, εννοώντας την δολοφονία της Κλυταιμνήστρας από τον Ορέστη ως αντιστάθμισμα για την δική της δολοφονία, και *«ένas άνδρας επίσης θα σκοτωθεί ως αντιστάθμισμα για τον φόνο κάποιου άλλου άνδρα κακοπαντρεμένου (άνήρ δυσδάμαρτος ἀντ' άνδρὸς πέση), 1319»*, με σαφή υπαινιγμό στην επικείμενη δολοφονία του Αίγισθου πάλι από τον Ορέστη ως τιμωρία για την δολοφονία του Αγαμέμνονα, που έτυχε να κάνει αυτόν τον 'κακό γάμο' (δυσδάμαρτος).

Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΜΕ ΕΝΤΟΛΗ ΤΟΥ ΔΙΑ

Η εκστρατεία στην Τροία έγινε με εντολή του Δία, διότι έπρεπε να βρεθεί ο 'τιμωρός' για τον οίκο του Πριάμου. Το ότι οι Έλληνες πολέμησαν δέκα χρόνια νομίζοντας ότι τιμωρούσαν τον οίκο του Πριάμου για την απρέπεια του Πάρη, αυτή είναι μία λεπτομέρεια την οποίαν στο έργο ο Αισχύλος την παρακάμπτει σκοπίμως, διότι στην γεμάτη από θρησκευτικό συναίσθημα ψυχή του οι άνθρωποι δεν χρειάζεται να γνωρίζουν τα σχέδια των θεών, φτάνει μόνο να τα υλοποιούν. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίον στο πρώτο 'Στάσιμο' ο Κορυφαίος του Χορού τιμώντας την Δικαιοσύνη του Δία αναφέρεται στην απόφασή του να τιμωρήσει τους Τρώες *«ρίχνοντας πάνω στην Τροία ένα αδιαπέραστο δίχτυ (ἐπὶ Τροίς πύργους..στεγανὸν δίκτυον), έτσι ώστε ούτε γέρος, ούτε νέος να μη μπορεί να ξεφύγει από το πλέγμα της καταστρεπτικής εκδίκησης (ὥς μήτε μέγαν μήτ' οὖν νεαρῶν τιν' ὑπερτελέσαι μέγα δουλείας γάγγαμον ἄτης παναλώτου), 357-361»*, χωρίς να ερμηνεύει τα βαθύτερα αίτια. Και την αντίληψή του πως η καταστροφή της Τροίας είναι σχέδιο του Δία, την ενισχύει ο Κορυφαίος αμέσως μετά στην πρώτη στροφή λέγοντας πως *«οι Τρώες*

μπορούν να μιλούν για χτύπημα από τον Δία (Διὸς πλαγὰν ἔχουσιν εἰπεῖν), 367», και επιμένει λέγοντας πως «αν θέλουν οι Τρώες μπορούν να δουν τα σημάδια της θεϊκής θελήσεως όσον αφορά την καταστροφή τους (πάρεστιν τοῦτο γ' ἐξιχνεύσαι), διότι ο Δίας ἐνήργησε με τον τρόπο που εκείνος ἔκρινε ότι είναι σωστός (ἔπαξεν ὡς ἔκρανεν), 368-9».

Την ίδια γνώμη έχει και ο Κῆρυξ στο δεύτερο επεισόδιο, όταν προαναγγέλλοντας την επιστροφή του Αγαμέμνονα στο Άργος καλεί όλους τους κατοίκους, και φυσικά τους γέροντες του Χορού «ὅλοι σας πρέπει να τον χαιρετήσετε (ἀλλ' εὖ νῦν ἀσπάσασθε, καὶ γὰρ οὖν πρέπει), διότι αυτός γκρέμισε συθέμελα την πόλη της Τροίας με την αἶψα του Δία, ο οποίος εκφράζει την δικαιοσύνη (Τροίαν κατασκάψαντα τοῦ δικηφόρου Διὸς μακέλλῃ), 524-526». Αλλά και ο ίδιος ο Αγαμέμνων αμέσως με την παρουσία του ενώπιον του Χορού των γερόντων ομολογεί ότι «οι θεοὶ ἀδιαφόρησαν για τις παρακλήσεις που γίνονταν με λόγια», υπονοώντας ότι οι εκκλήσεις των Τρώων στους θεούς για βοήθεια δεν ἔφεραν κανένα αποτέλεσμα, διότι «οι θεοὶ ἔβαλαν την ψήφο τους για την καταστροφή των ἀνδρῶν της Τροίας μέσα σε μία κάλπη γεμάτη αἵματα χωρίς δεύτερη γνώμη (ἀνδροθνήτας Ἰλιοφθόρους ἐς αἵματηρόν τεῦχος οὐ διχορρόπως ψήφους ἔθεντο), 813-16». Γι' αυτό και λίγο πιο κάτω υποστηρίζει πως «για ὅ,τι κάναμε στην Τροία πρέπει να χρωστάμε μια ευγνωμοσύνη στους θεούς που να την θυμόμαστε για πάντα (τούτων θεοῖσι χρῆ πολὺ μνηστον χάριν τίειν), 821». Και φτάνοντας στο τέλος της τραγωδίας, όταν η Κασσάνδρα έχει αποκαλύψει στον Χορό τα οράματα που έχει για την επικείμενη δολοφονία μέσα στο παλάτι του Αγαμέμνονα, αλλά και της ίδιας, από την Κλυταιμνήστρα και τον Αίγισθο, ο Χορός για μια ακόμη φορά μας υπενθυμίζει ότι «οι θεοὶ ἦταν εκείνοι που ἔδωσαν την ἄδεια στον Αγαμέμνονα να κυριεύσει την πόλη του Πριάμου (καὶ τῷδε πόλιν μὲν ἔλεῖν ἔδωσαν μάκαρες Πριάμου), 1335-6».

Δεν χωρεῖ λοιπόν καμία αμφιβολία ότι στην 'Πλοκή' του έργου, όπως θέλησε να την δει ο Αισχύλος, βασικός υπεύθυνος και για την οργάνωση της εκστρατείας στην Τροία, αλλά και για την καταστροφή της, ήταν ο Δίας. Η αλυσιδωτή εξέλιξη των εγκλημάτων ήταν εκείνη που επέβαλε στην θεότητα να βρεθούν οι προϋποθέσεις για ένα πόλεμο, ώστε να τιμωρηθεί ένας ασεβῆς οἶκος, αυτός του Πριάμου. Η Δικαιοσύνη του Δία είναι αυτή που καθορίζει τις πράξεις των ανθρώπων, οι οποίοι λειτουργούν ως εντεταλμένα ὄργανα.

Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΑΓΑΜΕΜΝΟΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΘΥΣΙΑ ΤΗΣ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑΣ

Μήπως το γεγονός ότι η θυσία της Ιφιγένειας ήταν σκηνοθετημένη από την δικαιοσύνη του Δία, προκειμένου να γίνει το ἄλλοθι για την δολοφονία του από την Κλυταιμνήστρα και τον Αίγισθο σημαίνει ότι ο ίδιος ήταν αθώος; Κάθε ἄλλο! Αντιθέτως ευθύνεται γι' αυτήν όχι διότι την προκάλεσε εκείνος, ούτε γιατί δεν την απέφυγε, αλλά επειδή την διαχειρίστηκε με ένα τρόπο ανεπίτρεπτο. Ο Χορός τον κατηγορεί ότι «ακολούθησε τα γεγονότα τα οποία ἦσαν εις βάρος του (ἐμπαίοις τύχαισι συμπνέων), 187». Αυτό που πρέπει να προσέξουμε εν προκειμένω είναι όχι αν ο Αγαμέμνων 'ακολουθεῖ' την μοίρα του, αλλά 'πῶς' την ακολουθεῖ. Δέχεται να πορευθεῖ (συμπνέων) με τα γεγονότα τα οποία τυχαία (τύχαισι) ἔρχονται κατά πάνω του και τον χτυπούν (ἐμπαίοις). Ακολουθεῖ τα γεγονότα με μία παθητική ἀντίδραση, όχι συνειδητοποιημένα, και αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίον δεν κατηγόρησε κανένα μάνη ως υπεύθυνο για την θυσία της κόρης του (μάντιν οὔτινα ψέγων, 186), όχι από ευσέβεια, αλλά από πλήρη ἀπάθεια. Ακόμη κι όταν βάζει τον εαυτό του ενώπιον του τρομακτικού δилήμματος «εἶναι βαριά ἡ μοῖρα μου, αν δεν υπακούσω (βαρεῖα μὲν κῆρ τὸ μὴ πιθέσθαι), ὁμως βαριά πάλι αν σφάξω το παιδί μου (βαρεῖα δ', εἰ τέκνον δαίξω), 206-208», πάλι σκέφτεται με ένα περίεργο τρόπο, καθώς διερωτάται «ποια από αυτές τις δύο ἐπιλογές είναι χωρίς δυσάρεστες συνέπειες; (τί τῶνδε ἄνευ κακῶν), 211», και χωρίς να πολυσκεφεῖ θέτει τον εαυτό του ἀπέναντι στο ουσιαστικότερο γι' αυτόν πρόβλημα «πῶς να λιποτακτῆσω από τον σῶλο; (πῶς λιπόνανυς γένωμαι), 212».

Αν βιαστήκατε και βγάλατε το συμπέρασμα ότι ο Αισχύλος με την συγκεκριμένη 'Πλοκή' ἠθελε να καταδείξει το τρομερό δилήμμα του Αγαμέμνονα, και ότι αυτός ἔπεσε δὴθεν 'θύμα' αυτής της διλημματικής ἐπιλογῆς, ἐναντι της οποίας τον ἔθεσαν οι θεοὶ, κάνατε λάθος, διότι το ἐρώτημα που ἔθεσε στον εαυτό του «τί τῶνδε ἄνευ κακῶν, 211», σύμφωνα με την 'Πλοκή' του έργου είναι ἐσφαλμένο πέρα ως πέρα για δύο λόγους: Πρώτον, το σωστό δилήμμα θα ἔπρεπε να ἦταν «τί τῶνδε ἄνευ μειζόνων κακῶν – ποια από τις δύο αυτές ἐπιλογές που ἔχω ἀπέναντί μου, θα γίνει χωρίς το μεγαλύτερο κακό ἀποτέλεσμα για μένα;». Δεύτερον, αμέσως μετά ο Χορός παραδέχεται ότι το 'δилήμμα' αυτό του Αγαμέμνονα ἦταν ψευδές, εικονικό, κατασκευάσμα της ἐσφαλμένης κριτικής τους σκέψης, διότι ἀφηγοῦμενος τα γεγονότα λέει «κι όταν ο Αγαμέμνων ἔβαλε τον εαυτό του κάτω από τον σχοινί της ἀνάγκης (ἐπεὶ δ' ἀνάγκας ἔδω λέπαδνον), βάζοντας το μυαλό του να λειτουργήσει με μία λογική ἀνατρεπτική (τροπαίαν), μολυσμένη (ἄναγνον), και ασεβή (ἀνίερων), τότε ἔλλαξε γνώμη (μετέγνω), ὥστε ἀποφάσισε ἐκεῖνο που ἦταν το πιο παράτολμο (τὸ παντότολμον φρονεῖν), 218-221».

Σύμφωνα με την 'Πλοκή' του έργου ο Αγαμέμνων τιμωρεῖται, όχι διότι ἔκανε μία ἐσφαλμένη ἐπιλογή σε μία πολύ κρίσιμη για τον ἴδιο στιγμή ἀπόφασης, αλλά διότι δεν κατάλαβε ότι 'δεν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή, από το να δεχθεῖ την μοῖρα του'. Ο Αγαμέμνων ἀναλαμβάνει να λύσει ένα πρόβλημα από αυτά που δεν λύνονται. Εἴτε λόγω πνευματικής ἀνεπάρκειας, εἴτε λόγω υπερεκτίμησης των ἀρμοδιοτήτων του, ἔκρινε ότι 'ἐναπόκειται σ' αυτόν να πάρει την ἀπόφαση να ἀναβάλει την εκστρατεία, ἢ να σκοτώσει την κόρη του'.

Όμως δεν κατάλαβε ότι βρισκόταν κάτω από την 'ανάγκη', κάτω από μία απρόσωπη και αόρατη δύναμη, την δικαιοσύνη του Δία, η οποία καθορίζει τις μοίρες των θνητών. Έτσι οικειοποιείται τις αιτίες μιας δολοφονίας, από αφέλεια, ή από αυτοπεποίθηση στον τίτλο του ως αρχιστράτηγος των Ελλήνων, και ενώ η ευθύνη ουσιαστική σύμφωνα με τον Χορό ανήκε στην 'ανάγκη', εκείνος την σήκωσε ο ίδιος στους ώμους του από άγνοια ή από εγωισμό. Το παράπτωμα του Αγαμέμνονα δεν είναι ότι θυσίασε την κόρη του, αλλά ότι δεν είδε πως δεν είχε άλλη επιλογή, και πως δεν έπρεπε καν να ασχοληθεί με το αν πρέπει ή δεν πρέπει να θυσιάσει την κόρη του, αφού αυτή είναι η 'ανάγκη' που εκπορεύεται από την θεϊκή δικαιοσύνη. Δείτε για παράδειγμα πως ενεργεί ο Αβραάμ, όταν εντέλλεται από τον Θεό να θυσιάσει τον Ισαάκ: *«ξύπνησε το πρωί ο Αβραάμ, ετοιμάστηκε για την θυσία, πήρε μαζί του δυο παιδιά του, και τον Ισαάκ, μάζεψε τα απαραίτητα ξύλα για την θυσία, και ξεκίνησε για το μέρος εκείνο που του είχε ορίσει ο Θεός να κάνει την θυσία. Όταν έφτασε στον ορισμένο τόπο για την θυσία, άρρησε τα δύο παιδιά σε ένα μέρος, και συνέχισε αυτός με τον Ισαάκ οι δυο τους. Έβαλε τα ξύλα να τα μεταφέρει ο Ισαάκ, και ο ίδιος κρατούσε την φωτιά και το μαχαίρι. Και τότε ο Ισαάκ ρώτησε στον πατέρα του, 'πατέρα έχουμε ξύλα και φωτιά, όμως πού είναι το πρόβατο για την θυσία;'. Και ο Αβραάμ του απάντησε 'ο Θεός θα δει με τα δικά του μάτια το πρόβατο για την θυσία'. Όταν έφτασαν στο σημείο που έπρεπε, ο Αβραάμ εναπόθεσε τα ξύλα, έδεσε τα πόδια του Ισαάκ, και έβαλε το παιδί πάνω στο θυσιαστήριο. Και τότε άπλωσε ο Αβραάμ το χέρι του να πάρει το μαχαίρι για να σφάζει το παιδί...Γένεσις, κβ'»*. Πουθενά δεν υπάρχει η διλημματική επιλογή του Αβραάμ όμοια μ' εκείνη του Αγαμέμνονα, διότι είχε κατανοήσει 'πως δεν είχε δικαίωμα επιλογής'. Ο Αβραάμ δεν διερωτάται *«ποια από τις δύο επιλογές μου θα είναι δίχως προβλήματα»*, ούτε *«ποια από τις δύο επιλογές μου θα είναι με όσο γίνεται λιγότερα προβλήματα»*, γιατί ξέρει ότι τέτοια δυνατότητα επιλογής δεν έχει, αφού βρίσκεται κάτω από την θεϊκή 'ανάγκη'. Αντιθέτως ο Αγαμέμνων διαπράττει το λογικό σφάλμα να αναλάβει ευθύνες που δεν του αναλογούσαν. Αν παρακολουθήσουμε την περιγραφή που κάνει ο Χορός για την θυσία της Ιφιγένειας, θα πειστούμε απόλυτα ότι ο Αγαμέμνων σκότωσε την Ιφιγένεια 'με δική του' απόφαση, κι όχι των θεών. Δείτε πώς περιγράφει ο Χορός την αποτρόπαιη σκηνή της θυσίας: *«παρακλήσεις και κραυγές στον πατέρα της για την νεανική της ηλικία οι πολεμοχαρείς αρχηγοί παρέβλεψαν, και ο πατέρας της διέταξε...να της κλείσουν το όμορφο στόμα της, για να μη εκστομίζει κατάρες, 228-237»*.

Η θυσία της Ιφιγένειας είναι τέλος για την Κλυταιμνήστρα η βασική αιτία της δολοφονίας του μετά την επιστροφή του στο Άργος. Αυτό ακριβώς υποστηρίζει η ίδια, όταν απαντώντας στον Χορό, που την κατηγορεί για την φόνο της Αγαμέμνονα, του λέει πως *«και τώρα με καταδικάζεις να φύγω από την πόλη (νύν μὲν δικάζεις ἐκ πόλεως φυγὴν ἐμοί), και να είμαι καταραμένη από τους πολίτες, χωρίς όμως να αποδίδεις καμία κατηγορία σ' αυτόν εδώ τον άνδρα (οὐδὲν τότ' ἀνδρὶ τῶδ' ἐναντίον φέρων)...ο οποίος θυσίασε την κόρη του (ἔθυσεν αὐτοῦ παιδα) τους αγαπημένους πόνους του τοκετού μου (φιλτάτην ἐμοὶ ὠδίν'), 1411-1418»*. Φυσικά ούτε και η ίδια σκέφτηκε ότι ο φόνος της Ιφιγένειας είναι εντεταλμένος από την θεϊκή δικαιοσύνη, προκειμένου να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για να τιμωρηθεί ο οίκος του Ατρέα από τον Αίγισθο.

Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΜΕΜΝΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΤΡΟΙΑΣ

Μπορεί η εκστρατεία στην Τροία να έγινε με την συγκατάθεση του Δία, αλλά η συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους ηττημένους δεν ήταν μία δραστηριότητα που τους είχε δοθεί εν λευκώ. Η ίδια η Κλυταιμνήστρα ήδη από την αρχή του έργου προβλέπει πως *«αν σεβαστούν τους θεούς που προστατεύουν αυτήν την κυριευμένη πόλη, αλλά και τους ναούς τους (εἰ δ' εὐσεβοῦσι τοὺς πολιούχους θεοὺς τοὺς τῆς ἀλούσης γῆς θεῶν θ' ἰδρύματα), δεν πρόκειται να υποδουλωθούν στην συνέχεια, αφού την έχουν ήδη αυτήν υποδουλώσει (οὗ τ' ἄν ἐλόντες αὖθις ἀνθαλοῖεν ἄν), 338-340»*, που σημαίνει ότι στα μάτια της Κλυταιμνήστρας αν συμβεί οι Έλληνες να παραβιάσουν τον κανόνα σεβασμού που απαιτούν οι ντόπιοι θεοί, τότε είναι ανοιχτό το ενδεχόμενο να βρεθούν στην θέση του υποδουλωμένου (ἀνθαλοῖεν ἄν) έστω κι αν έχουν κυριεύσει την Τροία (τ' ἄν ἐλόντες). Και η Κλυταιμνήστρα εντελώς προφητικά πάλι διαμηνύει πως *«αρκεῖ να μη πέσει στο στράτευμα η επιθυμία να αρπάξει όσα δεν πρέπει, παρακινημένο από την έννοια του κέρδους (ἔρως δὲ μὴ τις πρότερον ἐμπίπτη στρατῶ πορθεῖν ἅ μὴ χρή, κέρδεσιν νικωμένους), 341-342»*, και ό,τι ακριβώς φοβάται η Κλυταιμνήστρα ότι μπορεί να γίνει, αυτό ακριβώς και έγινε. Βέβαια η ανησυχία της όσον αφορά την επάνοδο των Ελλήνων στην πατρίδα τους, είναι εντελώς αναληθής και υποκριτική, διότι αυτό που την ενδιαφέρει δεν είναι η σωτηρία τους, αλλά η επιστροφή τους πίσω στην πατρίδα, για να μπορέσει πλέον η ίδια να τιμωρήσει τον Αγαμέμνονα, πριν προλάβουν να τον τιμωρήσουν οι θεοί της Τροίας σκοτώνοντάς τον καθ' οδόν. Τα λόγια της κρύβουν τόσο μίσος για τους Έλληνες, ώστε παραδέχεται πως *«ακόμη κι αν επιστρέψουν οι Έλληνες χωρίς να έχουν διαπράξει παραπτώματα εις βάρος των θεών (θεοῖς δ' ἀναμπλάκητος εἰ μόλοι στρατός), οι σκοτωμένοι γρήγορα θα τους τιμωρήσουν (ἐγρηγορός τὸ πῆμα τῶν ὀλωλότων γένοιτ' ἄν), εκτός κι αν προλάβουν τους Έλληνες τυχαία δυσάρεστα γεγονότα, 345-347»*. Άρα για την Κλυταιμνήστρα δεν υπάρχει σωτηρία για τους Έλληνες, διότι ή θα έχουν ήδη διαπράξει ανόσιες πράξεις, για τις οποίες θα τιμωρηθούν, ή κι αν δεν έχουν κάνει τίποτε το επιλήψιμο, θα τους τιμωρήσουν είτε οι σκοτωμένοι Τρώες, είτε τυχαία γεγονότα κατά την επιστροφή τους, υπονοώντας ότι ακόμη κι αν φτάσει σώος ο Αγαμέμνων στο Άργος, η ίδια θα τον δολοφονήσει, όπως και έγινε.

Δεν είναι όμως μόνο η Κλυταιμνήστρα που προβλέπει δυσάρεστες εξελίξεις για τους Έλληνες παρά την νίκη τους στην Τροία, αλλά και ο Χορός επίσης διαβλέπει μία επερχόμενη κοινωνική αντίδραση οφειλομένη στην δυσαρέσκεια στην ελληνική κοινωνία για την εκστρατεία αυτήν, διότι *«αντί να επιστρέφει στο σπίτι του καθενός μία ζωντανή ύπαρξη (ἀντί δὲ φωτῶν), γυρίζουν πίσω υδρίες και στάχτες (τεύχη καὶ σποδός), 434-436»*. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο Χορός στρώνει το χαλί για να δολοφονήσει η Κλυταιμνήστρα τον Αγαμέμνονα, αλλά σίγουρα δείχνει ότι τον τρόπο με τον οποίον είδαν αυτά τα δέκα χρόνια την εκστρατεία οι πολίτες του Άργους. Ο Χορός όμως όχι μόνο δεν σταματά την αναφορά του αυτήν για κοινωνική αντίδραση, αλλά την συντηρεί και την εντείνει στην συνέχεια, καθώς εμμένει στην εικόνα των 'τεφροδόχων υδριών', οι οποίες επιστρέφουν στους οικείους αντί για τους δικούς τους ανθρώπους (440-444), για να φτάσει στην πιο σημαντική παρατήρηση, όταν αναφερόμενος στους θρήνους των οικείων για τους σκοτωμένους, λέει ότι *«αυτά σιγομουρμουρίζει ο καθένας (τάδε σίγά τις βαύζει) κι ένας πόνος γεμάτος μίσος έρχεται κρυμμένο εναντίον των Ατρείδων (φθονερὸν δ' ὑπ' ἄλγος ἔρπει προδίκους Ατρείδαις), 449-451»*. Και ο Χορός θα γίνει αμέσως μετά ακόμη πιο επιθετικός λέγοντας πως *«είναι βαριά η φωνή του λαού μέσα στην οργή του (βαρεῖα δ' ἀστῶν φάτις σὺν κότῳ), και πάντοτε εκπληρώνονται οι κατάρεις της κοινωνίας (δημοκράντου δ' ἄρᾱς τίνει χρέος), 456-457»*. Συνεπώς δεν υπάρχει σωτηρία για τον Αγαμέμνονα, ή θα πέσει θύμα της κατάρας ολόκληρης της κοινωνία, ή θα τον σκοτώσει η Κλυταιμνήστρα, διότι *«οι θεοί πάντοτε έχουν στραμμένα τα μάτια τους σ' εκείνους οι οποίοι σκοτώνουν πολλούς ανθρώπους (τῶν πολυκτόνων γὰρ οὐκ ἄσκοποι θεοί), και οι μαύρες Ερινύες εκείνον που σώθηκε χωρίς να το αξίζει, μ' ένα γύρισμα της τύχης τον καταστρέφουν (κελευαὶ δ' Ἐρινύες χρόνῳ τυχηρόν ὄντ' ἄνευ δίκας παλιντυχεῖ τριβᾶ βίου τιθεῖσ' ἄμαυρόν), 463-466»*.

Όμως και η συμπεριφορά των ελλήνων κατακτητών στην Τροία δεν ήταν η καλύτερη απέναντι στους θεούς της πόλεως εκείνης. Προσέξτε την αντίθεση που σκοπίμως έχει βάλει ο Αισχύλος στην 'Πλοκή' του μέσα στην ομιλία του Κήρυκος, ο οποίος αφηγούμενος τα γεγονότα στην Τροία λέει *«οι βωμοί εκεί έχουν εξαφανιστεί (βωμοὶ δ' αἴστοι καὶ θεῶν ἰδρύματα), 527»*, εννοώντας ότι καταστράφηκαν από την μανία των ελλήνων εισβολέων, και συνεχίζει *«και έχει εξαφανιστεί εκεί ό,τι θα μπορούσε να δημιουργήσει ζωή (καὶ σπέρμα πάσης ἐξαπόλλυται χθονός), 528»*, όμως το πιο φρικτό από όλα είναι αυτό που ακούγεται στην συνέχεια, και είναι εκείνο που αφορά τον Αγαμέμνονα και την έλλειψη λογικής που τον χαρακτηρίζει, όταν ο Κήρυξ χωρίς να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο και την σοβαρότητα των λόγων του ομολογεί μάλλον χαρούμενος *«φτάνει τώρα όπου να 'ναι ο βασιλιάς, ο μεγαλύτερος γιός του Ατρέα, αυτός ο ευτυχισμένος άνδρας (ἄναξ Ατρείδης πρέσβυς εὐδαίμων ἀνὴρ ἦκει), 530»*. 'Ευτυχισμένος' για το λόγο ότι εξαφάνισε την Τροία. Μα η εντολή που είχε από τον Δία δεν ήταν αυτή, αλλά απλώς να τιμωρήσει την άρνηση του Πάρη να τηρήσει τους κανόνες φιλοξενίας, τους οποίους παραβίασε.

Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΜΕΜΝΟΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΕΙΨΗ «ΛΟΓΙΚΗΣ»

Αυτό που εμείς σήμερα καλούμε 'ανηθικότητα' είναι ένα σύνολο συμπεριφορών, το οποίο αντιβαίνει σε κανόνες 'ηθικής' συμπεριφοράς, οι οποίοι έχουν διαμορφωθεί είτε από θρησκευτικούς, είτε από κοινωνικούς κανόνες. Για τους Έλληνες μία τέτοιου είδους 'ανηθικότητα' ήταν άγνωστη, διότι απλούστατα ούτε η θρησκεία τους, ούτε η κοινωνίες τους είχαν έστω και μία φορά εκπονήσει τέτοιου είδους αξιακούς κανόνες. Η έννοια της 'ανηθικότητας' για τους Έλληνες ήταν ξεκάθαρα ζήτημα νοητικής ανεπάρκειας. Ο πνευματικά ελλιπής ήταν ο δικός μας 'ανήθικος', ο άνθρωπος που δεν έβλεπε τα λάθη που διαπράττει. Ο Αγαμέμνων είναι 'ανήθικος' με την δικής τους λογική, δηλ. ένας άνθρωπος που δεν έχει την πνευματική επάρκεια που απαιτείται, και πέφτει έτσι σε λάθη.

Ο Αγαμέμνων έχει επιστρέψει στο παλάτι, έχει συνομιλήσει με την Κλυταιμνήστρα για εκατό στίχους, και τότε ξαφνικά εκείνη διατάσσει τις υπηρέτριες να στρώσουν ένα κόκκινο χαλί, για να πατήσει επάνω ο Αγαμέμνων κι έτσι να τιμήσει και την επιστροφή του και την νίκη του στην Τροία. Ο τρόπος όμως με τον οποίον δίνει αυτήν την διαταγή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον *«αμέσως το πέρασμα να γίνει κόκκινο (εὐθὺς γενέσθω πορφυρόστρωτο πόρος), για να τον οδηγήσει η Δίκη στο παλάτι, το οποίο δεν περίμενε να το ξαναδεί (ἐς δῶμ' ἄελπτον ὥς ἂν ἡγῆται Δίκη), 910-911»*. Ακούγοντας ο Αγαμέμνων τους δύο αυτούς στίχους από το στόμα της Κλυταιμνήστρας συλλαμβάνει το νόημα της 'Δίκης', όπως εκείνος ήθελε, όπως ο ίδιος περίμενε, δηλ. με την λογική που ίδιος χρησιμοποίησε την λέξη αυτήν, όταν πρωτοεμφανίζεται στην σκηνή ενώπιον της Κλυταιμνήστρας και του Χορού. Εκεί τα πρώτα του λόγια ήταν *«πρώτα είναι δίκαιο να χαιρετήσω τους ντόπιους θεούς (πρῶτον μὲν Ἄργος καὶ θεοὺς ἐγχωρίους Δίκη προσειπεῖν), 810 - 811»*, και αμέσως μετά επανέρχεται χρησιμοποιώντας πάλι την λέξη 'δίκη' *«διότι οι θεοὶ παρακολουθώντας την διαμάχη αυτή μεταξὺ μας (δίκας γὰρ...θεοὶ κλύοντες), δεν έβγαλαν απόφαση με βάση την αγόρευση του καθενός (οὐκ ἀπὸ γλώσσης...ψήφους ἔθεντο), 813-816»*. Είναι προφανές ότι ο Αγαμέμνων χρησιμοποιεί τον όρο 'δίκη' είτε με την έννοια της 'σωστής συμπεριφοράς' (810-811), είτε με την σημασία της 'δικαστικής διαδικασίας' (813-816), και νομίζει ότι τώρα (910-911) η Κλυταιμνήστρα αντιμετωπίζει τον όρο αυτόν με παρόμοια σημασία. Δεν αντιλαμβάνεται – γιατί απλούστατα δεν έχει την πνευματική απαιτούμενη επάρκεια – ότι η 'Δίκη' την οποίαν επικαλείται η σύζυγός του αναφέρεται στην 'απονομή δικαιοσύνης η οποία τον περιμένει, για να του αποδοθεί για τα εγκλήματα που έχει διαπράξει, εκ των οποίων το σημαντικότερο ήταν η δολοφονία της κόρης του. Αλλά ούτε πάλι αντιλαμβάνεται τα υπονοούμενα που αφήνει η Κλυταιμνήστρα να αιωρούνται για την επικείμενη δολοφονία του μόλις μπει στο παλάτι, όταν συνεχίζει

να δίνει εντολές στις υπηρέτριες λέγοντας «*καὶ ὅλα τα ὑπόλοιπα ἡ δική μου ἡ φροντίδα που δεν υποχωρεῖ στον ὕπνο (τὰ δ' ἄλλα φροντίς οὐχ ὕπνω νικωμένη), θα τα οργανώσει με δίκαιο τρόπο (θήσει δικαίως) ἔτσι ὅπως ἔχουν οριστεί ἀπὸ τοὺς θεοὺς (σὺν θεοῖς εἰμαρμένα), 912-913*», εννοώντας φυσικά τον θάνατο ο οποίος τον περιμένει μέσα στο παλάτι. Αυτό το παιχνίδι 'λογικής' με την λέξη 'δική' είναι καθοριστικό στην 'Πλοκή' του Αισχύλου, ὥστε να φανεί στα μάτια μας ο Αγαμέμνων με ἑλλειψη λογικής, δηλ. με την ἔννοια της 'ανηθικότητας' που οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδαν στον ὄρο αυτόν, και μίας τέτοιας μορφῆς ανηθικότητα ἔπρεπε να τιμωρηθεῖ, ὅπως τιμωρεῖται.

Ὅμως ἡ 'λογική' ανηθικότητα του Αγαμέμνονα δεν σταματᾷ ἐδῶ. Το να μην μπορέσεις να δεις το λάθος, εἶναι μια μορφή 'λογικῆς' ανεπάρκειας – ανηθικότητας για τοὺς Ἕλληνες, ὁμως το να το δεις και να το μετατρέψεις ἀπὸ 'λάθος' σε 'σωστό', αὐτό εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη ἀπόδειξη λογικῆς ανηθικότητας, και αὐτό ακριβῶς συνέβη με τον Αγαμέμνονα. Ἀμέσως μόλις ἀκούει τις προετοιμασίες που ἔχουν γίνεῖ ἀπὸ το παλάτι, ὥστε να πατήσῃ πάνω σε πορφυρὸ χαλί, ευτυχῶς ἀντιδρά ἀρνητικά. Την ευχαριστεῖ για ὅλα τα 'καλά'(:) λόγια που εἶπε για την ἐπιστροφή του στο Ἄργος (914-917), ὁμως ὅσον ἀφορᾷ αὐτὸ το 'πορφυρὸ χαλί' ἔχει τις ἀντιρρήσεις του «*ὅσον ἀφορᾷ τα ὑπόλοιπα που εἶπες (καὶ τᾶλλα), 918*» εννοώντας τις ἐτοιμασίες για τον πορφυρὸ δῖαδρομο «*μη με χαϊδεύεις με τρόπους που ταιριάζουν σε γυναῖκες (μὴ γυναικὸς ἐντρόποις ἐμὲ ἄβρυνε), και μὴ μου πετᾷς κομβέντες του δρόμου (μηδὲ... χαμαιπετὲς βόαμα προσχάνης ἐμοί), λες και εἶμαι κανένας βάρβαρος (βαρβάρου φωτὸς δίκην), 918-919*». Το ὕφος του λόγου του ἀπέναντι σε μία σύζυγο που ἔχει να την δεῖ για δέκα ἔτη, εἶναι ἰδιαίτερος προσβλητικὸς και ἀπρεπὲς. Ἐχει δικαίωμα να θεωρεῖ ὅτι ο τρόπος που ἐπέλεξε ἐκείνη για να τον τιμήσῃ δεν του ταιριάζει, ἀλλὰ και τα λόγια που της λέει, και με τον τρόπο που τα λέει, δεν ταιριάζουν στην περίπτωση. Πάντως οἱ θεατὲς στο θέατρο του Διονύσου μάλλον ἀνακουφίστηκαν, γιατί θεώρησαν ὅτι στην 'Πλοκή' του Αισχύλου ο Αγαμέμνων ἔχει τουλάχιστον τώρα την δέουσα πνευματικὴ ἐπάρκεια (ἠθική) να ἀρνηθεῖ το βᾶδισμα πάνω σε πορφυρὸ τάπητα, κάτι που θα ἐπιβάρυνε την ἤδη βεβαρυμένη θέση του ἀπέναντι σε θεοὺς και ἀνθρώπους. Και ἡ ἀνακούφιση που θα ἔνοιωσαν για την σωτηρία του ἥρωα ἔστω και τώρα, ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ὅταν τον ἀκούει ἀμέσως μετὰ να λέει στην Κλυταιμνήστρα «*με τέτοιες τιμές ἀρμόζει να τιμᾶμε τοὺς θεοὺς (θεοὺς τοι τοῖσδε τιμαλφεῖν χρεών), 922*». Να λοιπὸν που ο Αγαμέμνων ἔστω και τώρα δείχνει σημάδια σεβασμοῦ στο δίκαιο των θεῶν, ἀρα μπορούμε να ἐλπίζουμε ὅτι ἢ ο Αἰσχύλος θα τον γλυτώσει ἀπὸ τα δολοφονικὰ χέρια της Κλυταιμνήστρας και του Αἰγισθοῦ, ἢ ἀν τον παραδώσει, τουλάχιστον θα τον ἔχει καταστήσει ἕνα πραγματικὸ θῦμα χωρὶς ἴχνος ἀτομικῆς ευθύνης. Και ἡ ἀνακούφισή μας αὐτή – ὅπως και των θεατῶν τότε, φαντάζομαι – θα μεγάλωσε ἀκόμη περισσότερο, ὅταν τον ἀκούσαν να λέει «*το να βαδίζω μέσα σε τόσες ομορφιές ἐνῶ εἶμαι ἕνας θνητὸς (ἐν ποικίλοις δὲ θνητὸν ὄντα κάλλεσιν βαίνειν), εἶναι κάτι που με γεμίζει με φόβο (ἐμοὶ οὐδαμῶς ἄνευ φόβου), 923-924*». Μπορούμε λοιπὸν να εἴμαστε πλέον σίγουροι ὅτι ο Αγαμέμνων θα ἀποφύγει τουλάχιστον αὐτὴν την προετοιμασμένη ἐναντίον του 'ὑβρί', προσβολή ἀπέναντι στοὺς θεοὺς, και δεν θα κάνει το 'λογικὸ σφάλμα' να περπατήσῃ πάνω στο πορφυρὸ χαλί, που ἐπίτηδες του ἔχει στρώσει ἡ Κλυταιμνήστρα, για να του μεγάλώσει το μερίδιο ευθύνης, που ἤδη ἔχει ἀπὸ την κακὴ συμπεριφορὰ του ἀπέναντι στην κόρη του, ἀλλὰ και στοὺς Τρώες. Κα λίγο πριν τελειώσει την ομιλία του ο Αγαμέμνων ομολογεῖ κάτι που μας ἀνακουφίζει ἀκόμη περισσότερο «*και λέω να με τιμῶν σαν ἄνθρωπο, καὶ ὄχι σαν θεό (λέγω κατ' ἄνδρα, μὴ θεόν, σέβειν ἐμέ), 925*». Ἀς ἀφήσουμε λοιπὸν μια πνοή ἀνακούφισης· ο ἥρωάς μας, ἀν δεν κατορθώσει να σώσει την ζωὴ του, τουλάχιστον θα ἔχει σώσει την πνευματικὴ του αὐτάρκεια και λογική.

Ἡ Κλυταιμνήστρα ὁμως θέλει ὅπωςδήποτε να τον βάλει να βαδίσῃ πάνω στο πορφυρὸ χαλί, γιατί ἔτσι θα ἔχει στα χέρια της μια ἀπόδειξη 'ὑβρεως' του Αγαμέμνονα, την ὁποῖαν θα μπορέσει να χρησιμοποιήσει ἐνώπιον των λαϊκῶν και θρησκευτικῶν ἐκπροσώπων της χώρας της, για να ἐκλογικεύσει την δολοφονία του. Γι' αὐτὸ ἀποφασίζει να κινηθεῖ με τον γνωστὸ 'σοφιστικὸ' τρόπο, δηλ. να χρησιμοποιήσει παραπλανητικὴ συλλογιστικὴ μέθοδο, προκειμένου να του ἀλλάξῃ γνώμη. Τον καλεῖ να ἀπαντήσῃ σε μία ἐρώτηση, ἡ ὁποία εἶναι ἐξόφθαλμα σκοπίμως παράλογη· τον ρωτᾷ: «*ὅταν βρέθηκες κάποτε σε μία πολὺ δύσκολη κατάσταση, θα μπορούσες να ὀρκιστεῖς στοὺς θεοὺς να κάνεις κάτι τέτοιο; (ἡὔξω θεοῖς δείσας ἄν ὦδ' ἔρδεν τάδε;), 933*», θέλοντας να πει ὅτι 'ὅσο ἦσουν στην Τροία, και κάποια στιγμή ἀντιμετώπισες τον ἐσχατο κίνδυνο, πιστεύεις ὅτι θα μπορούσες τότε να υποσχεθεῖς ὅτι ἀν γλυτώσεις, θα περπατήσεις πάνω σε κόκκινο χαλί;'. Ἡ παγίδα του ἐρωτήματος βρίσκεται στο ἀν μπορεῖ ποτὲ ἕνας ἄνθρωπος προκειμένου να γλυτώσει ἀπὸ ἕνα σοβαρὸ κίνδυνο που ἀντιμετωπίζει, να πει ἀπὸ μέσα του, 'ας σωθῶ τώρα, καὶ ἀς διαπράξω αὐριο μια ὑβρί', ἀφῆνοντας ἡ Κλυταιμνήστρα σκοπίμως να φανεῖ πως μπροστὰ στην σωτηρία της ζωῆς ἡ 'ὑβρίς' δεν ἔχει καμία σημασία, και συνεπῶς 'αφού γλύτωσες την ζωὴ σου δέκα χρόνια πολεμώντας στην Τροία, μὴ διστάξεις μπροστὰ σ' αὐτὸ που σε καλῶ να κάνεις'. Ο Αγαμέμνων ἀπαντᾷ με ἀρκετὴ δόση ἀφέλειας ὅτι «*ναί, θα ὀρκιζόμουν, ἀρκεῖ βέβαια κάποιος που θα ἤξερε καλὰ, να μου το ἔλεγε αὐτὸ καθάρᾳ ὡς υποχρέωση, 934*», και δεν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ο ἄνθρωπος ἐκεῖνος που θα ἔλεγε «ας σωθῶ, καὶ ἀς διαπράξω αὐριο μια 'ὑβρη'» μπορεῖ να σωθεῖ τώρα, ἀλλὰ θα καταστραφεῖ αὐριο ἀπὸ την 'ὑβρη' που θα ἔχει διαπράξει. Βιάστηκε ο Αγαμέμνων να συμφωνήσει στην διάπραξη 'ὑβρεως', και ἤδη ἔχει κάνει το πρῶτο μικρὸ βῆμα να ἀλλάξῃ γρήγορα γνώμη.

Ἀμέσως μετὰ ἐρχεται το δεύτερο ἐρώτημα της Κλυταιμνήστρας «*τι νομίζεις ὅτι θα ἔκανε ο Πρίαμος, ἀν εἶχε κατορθώσει μια νίκη σαν την δική σου; (τί δ' ἄν δοκεῖ σοι Πρίαμος, εἰ τὰ δ' ἤνυσεν;), 935*», δηλ. εἶναι σαν να τον ρωτᾷ «τι γνώμη ἔχεις; Ἀν ο Πρίαμος ἦταν ἐκεῖνος ο νικητὴς, θα περπάταγε πάνω σε κόκκινο χαλί;». Ο Αγαμέμνων νομίζει πως ἀν ἀπαντήσῃ πως «ο Πρίαμος θα

πάταγε σε κόκκινο χαλί», θα μειώσει την 'ηθική' εκείνου και θα αναβαθμίσει την δική του, ο οποίος τώρα αρνείται να κάνει κάτι τέτοιο· και αυτήν ακριβώς την απάντηση της δίνει «*μου φαίνεται ότι εκείνος σίγουρα θα πάταγε πάνω σε πλουμιστά χαλιά (έν ποικίλοις ἄν κάρτα μοι βῆναι δοκεῖ), 936*», και δεν αντιλαμβάνεται ότι αυτήν ακριβώς την απάντηση περίμενε και η Κλυταιμνήστρα, προκειμένου να τον μεταπεισεί. Αξίζει να δούμε λεπτομερώς πώς ξετυλίγεται η στιχομυθία στην συνέχεια:

937. Κλυτ.: «*τότε λοιπόν δεν υπάρχει λόγος να ντρέπεται τα επικριτικά σχόλια του κόσμου (μή νυν τὸν ἀνθρώπειον αἰδεσθῆς φόγον)*». Το πνεύμα του λόγου της Κλυταιμνήστρας είναι πως δεν υπάρχει λόγος επειδή ντρέπεται τα επικριτικά σχόλια του κόσμου να συνεχίζει να αρνείται να βαδίζει πάνω στο κόκκινο χαλί. Όμως ο Αγαμέμνων όση ώρα είναι στην σκηνή δεν είπε ποτέ ότι δεν περπατά πάνω στο κόκκινο χαλί γιατί φοβάται τα επικριτικά σχόλια του κόσμου. Η Κλυταιμνήστρα τον 'ερμηνεύει' αυθαίρετα, κι εκείνος ούτε καν αντιλαμβάνεται την πλεκτάνη που του στήνει, και της απαντά λες και όντως είχε παραδεχθεί πως φοβάται την λαϊκή κατακραυγή.

938. Αγαμ.: «*όμως η γνώμη του λαού που κωλοφορεί (φήμη δημόθρους), έχει μεγάλη δύναμη (μέγα σθένει)*». Ο Αγαμέμνων από αφέλεια γίνεται το πνευματικό 'παρακολούθημα' της Κλυταιμνήστρας αφήνοντάς την να τον οδηγεί όπου εκείνη θέλει. Φαίνεται να έχει ακόμη κάποιες αντιστάσεις, αλλά όλοι καταλαβαίνουμε ότι λίγο μένει να καμφθούν. Προσέξτε τι του λέει η παμπόνηρη Κλυταιμνήστρα.

939. Κλυτ.: «*όποιον άνθρωπο δεν τον μισεί κανένας (ὁ δ' ἀφθόνητος), αυτός δεν έχει τίποτε το αξιόλογο πάνω του να το ζηλέψει κανείς (οὐκ ἐπίζηλος πέλει)*», εννοώντας πως μισούν πάντοτε εκείνον ο οποίος έχει πάνω του κάτι σημαντικό, κι αν κάποιον δεν τον μισεί κανένας, τότε αυτό σημαίνει ότι είναι ασήμαντος και άχρηστος, άρα τον καλεί να δεχθεί με ευχαρίστηση την λαϊκή κατακραυγή, γιατί έτσι θα επιβεβαιώσει την δική του αξιοσύνη. Αν πούμε εδώ ότι ο Αισχύλος έχει βάλει στο στόμα της Κλυταιμνήστρας λόγια 'κομμένα και ραμμένα' πάνω της Σοφιστικής, δεν θα είχαμε καθόλου άδικο.

940. Αγαμ.: «*δεν ταιριάζει σε μία γυναίκα (οὗτοι γυναικὸς ἐστὶ) να επιθυμεί την αντιπαλότητα μέσα στην κοινωνία (ἰμείρειν μάχης)*». Να λοιπόν που ο Αγαμέμνων έχει ακόμη λίγο 'λογική', με την οποίαν αντιλαμβάνεται ότι 'κάτι δεν πάει καλά με την όλη συλλογιστική της Κλυταιμνήστρας': είναι σαν να της λέει «*πρώτη φορά ακούω γυναίκα να καλεί κάποιον να συγκρουσθεί με το κοινωνικό σύνολο, στο οποίο ανήκει*». Αν οι θεατές πίστεψαν ότι έστω και την τελευταία στιγμή θα καταλάβει πως η σύζυγός του προσπαθεί να του βάλει το κεφάλι στην 'λαιμητόμο', και ότι θα εμμένει στην άρνησή του να περπατήσει στο κόκκινο χαλί, θα απογοητευτούν σύντομα, γιατί η Κλυταιμνήστρα θα επιστρατεύσει τώρα ένα μεγάλο επιχείρημα:

941. Κλυτ.: «*δίκιο έχεις (δέ), αλλά όσοι γέρονται μία ευτυχία (τοῖς ὀλβίοις), σ' αυτούς ταιριάζει να υποχωρούν (καὶ τὸ νικᾶσθαι πρέπει)*». Μόνο που δεν τον έβαλε δια της βίας να περπατήσει πάνω στο κόκκινο χαλί που του έχει στρώσει, γιατί όλα τα άλλα τα έχει κάνει. Δείτε τι του λέει «*οι μόνοι που πρέπει να υποχωρούν στους κανόνες που γνωρίζουμε, και να μη τους τηρούν, είναι όσοι βρίσκονται σε κατάσταση μεγάλης ευδαιμονίας*» και μ' αυτό τον καλεί να υποχωρήσει, δηλ. να 'ηγηθεί', να ενδώσει στην επιθυμία να περπατήσει στο κόκκινο χαλί (νικᾶσθαι), ώστε τελικά να συμπεριφερθεί αλαζονικά.

942. Αγαμ.: «*όντως λοιπόν εσύ εγκρίνεις μία νίκη μετά από ένα τέτοιο αγώνα; (νίκην τῆσδε δήριος τίεις;)*». Στα λόγια της Κλυταιμνήστρας και του Αγαμέμνονα υπάρχει ένας 'ηγημένος' (νικᾶσθαι, 941), κι ένας 'νικητής' (νίκην, 942). Αυτός που πρέπει σύμφωνα με την Κλυταιμνήστρα να 'ηγηθεί' είναι ο ευρισκόμενος σε κατάσταση ευτυχίας (ὁ ὀλβιος), ενώ αυτός που να 'νικήσει' είναι η αλαζονική συμπεριφορά. Γι' αυτό έκπληκτος την ρωτά «*πραγματι λοιπόν εγκρίνεις μία νίκη μετά από μια τέτοιον είδους μάχη;*». Ούτε και ο ίδιος δεν μπορεί ακόμη να πιστέψει ότι η σύζυγός του έχει τόσο έντονα ανατρεπτικές κοινωνικές αντιλήψεις.

943. Κλυτ.: «*άκουσέ με, και δώσ' μου με την θέλησή σου αυτήν την εξουσία*». Αυτό που ζητάει η Κλυταιμνήστρα από τον Αγαμέμνονα είναι να της δώσει την δύναμη να νικήσει την παραδεδομένη κοινωνική αντίληψη, σύμφωνα με την οποίαν ο υπερήφανος και προκλητικός τρόπος εορτασμού μιας νίκης φέρνει την 'ύβρη' και την τιμωρία των θεών.

Μόνο δεκατρείς στίχους χρειάστηκε η Κλυταιμνήστρα για να πείσει τον αποφασισμένο να μην περπατήσει πάνω στο κόκκινο χαλί Αγαμέμνονα. Ούτε και η ίδια δεν θα περίμενε ότι η αλλαγή αυτή θα γινόταν τόσο εύκολα και τόσο γρήγορα. Μεταξύ των στίχων 931-943 ο 'σκληρός' ήρωας υποκύπτει στην επιχειρηματολογία της συζύγου του, και πείθεται τελικά να κάνει αυτό που δεν πρέπει «*εμπρός λοιπόν, ας έρθει κάποιος να μου λύσει γρήγορα τα παπούτσια μου (ὑπαί τις ἀρβύλας λύσει τάχος), 944-945*». Ο Αγαμέμνων είναι έτοιμος να ολοκληρώσει τις αμαρτίες και τα κρίματά του με αυτό εδώ που θα κάνει τώρα, να παρομοιάσει τον εαυτό του με θεό. Μέσα του όμως ελλοχεύει ο φόβος «*και καθώς θα βαδίζω πάνω σ' αυτά πορφυρά υφάσματα καμία μισητή ματιά από τους θεούς (θεῶν μή τις φθόνος ὄμματος) να μην με βρει, 946-947*». Ό,τι όμως εύχεται να μην τον βρει, θα το συναντήσει αμέσως τώρα, μόλις μπει στο παλάτι, αφού Κλυταιμνήστρα και Αίγισθος τον περιμένουν για να τον δολοφονήσουν.

Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΜΕΜΝΩΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΤΟΥ

Ο Αίγισθος μόλις έχει δολοφονήσει μαζί με την Κλυταιμνήστρα τον Αγαμέμνονα για διαφορετικούς βέβαια λόγους ο καθένας, και όντας επί σκηνής ενώπιον του Χορού των γερόντων υπεραμύνεται της πράξεώς του αυτής με ιδιαίτερο πάθος. Χαιρετίζει με μεγάλη χαρά την ημέρα εκείνη που τον αξίωσε να πάρει εκδίκηση για την οικογένεια του πατέρα του, του Θυέστη (1577). Είναι τόσο σίγουρος ότι η εκδίκηση που μόλις πριν λίγο πήρε με την δολοφονία του Αγαμέμνονα, ήταν θέλημα των θεών (1578-1579). Και αμέσως μετά ξεκινά να περιγράφει την εγκληματική συμπεριφορά του Ατρέα στον Θυέστη: *«τον εξόρισε από τον Άργος, διότι ο Θυέστης ζήτησε μερίδιο στην κληρονομιά του πατέρα τους, του Ατρέα, 1585-1586»*. Μετά από ένα χρονικό διάστημα ο Θυέστης σύμφωνα με την αφήγηση του Αίγισθου *«επέστρεψε στο Άργος και ζήτησε την προστασία της 'οικογένειας' (προστρόπαιος έστίας μολών πάλιν... μοῖραν ἡῦρετ' ἀσφαλῆ), 1587-1588»*. Και ενώ περίμενε ο Θυέστης ότι ο αδελφός του θα σεβαστεί τους κανόνες του 'οικογενειακού δικαίου' και θα τον άφηνε να ζήσει ασφαλής, εκείνος του ετοίμασε ένα δείπνο με τις σάρκες των παιδιών του (1593). Ό,τι ακολουθεί στην αφήγηση του Αίγισθου είναι οι φρικτές λεπτομέρειες του δείπνου εκείνου: ο Ατρέας έσπασε δάχτυλα και χέρια των παιδιών, και τα επικάλυψε με κρέατα, για να μη τα δει ο Θυέστης (1594-1596), και ο δύστυχος Θυέστης έφαγε τις σάρκες των παιδιών του. Όταν όμως αντελήφθη τι συνέβαινε, έπεσε κάτω και ξέρναγε το φαγητό που είχε φάει εκστομίζοντας βαρύτατες κατάρες για τον γένος του Ατρέα (1597-1602). Για να φτάσει τελικά ο Αίγισθος στο σημείο να φωνάξει *«εγώ είμαι αυτός πού οργάνωσε την δολοφονία του Αγαμέμνονα, και έπραξα δίκαια, (κὰ γὼ δίκαιος τοῦδε τοῦ φόνου ῥαφεύς), 1604»*. Ο Αισχύλος με το στόμα του Αίγισθου αποτυπώνει τα χνάρια της θεϊκής δικαιοσύνης, όταν αυτή οργανώνει την εκδίκηση του θύματος εις βάρος όχι του θύτη, αλλά ενός απογόνου του βάζοντας τον Αίγισθο να διατρανώνει πως *«όταν μεγάλωσα, η Δίκη είναι αυτή που με έφερε πάλι εδώ (τραφέντα δ'αὔθις ἡ Δίκη κατήγαγεν), 1607»*. Η δικαιοσύνη του Δία ήταν αυτή που τον έφερε πίσω, για να τιμωρήσει τον απόγονο του Ατρέα.

Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΙΣΘΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Αν ο Αίγισθος σκοτώνοντας τον Αγαμέμνονα στην ουσία εκτελούσε μία θεϊκή εντολή, όπως ο ίδιος διατείνεται, τότε τι ήταν αυτό που τον κατέστησε αυτομάτως 'ένοχο' ενός νέου εγκλήματος, το οποίο θα αναλάβει εν καιρώ να το εκδικηθεί ο Ορέστης; Η δικαιοσύνη του Δία δεν είναι για τον Αισχύλο μια απλή διαδικασία εκπληρώσεως εντολών, ούτε η κατά γράμμα τήρησή της είναι αυτή που νομιμοποιεί ό,τι κι αν κάνει ο 'εκδικητής', αλλά μία πορεία πράξεων και συμπεριφορών, οι οποίες οφείλουν να εκπληρώνουν τις εντολές της Δίκης χωρίς υπέρβαση ορίων. Ο Αγαμέμνων τιμωρείται όπως είδαμε, όχι γιατί κυρίευσε την Τροία, αλλά για την συμπεριφορά του στρατεύματός του. Το ίδιο θα συμβεί και με τον Αίγισθο, θα τιμωρηθεί στο μέλλον όχι διότι συνέβαλε στην δολοφονία του Αγαμέμνονα, αλλά λόγω της συμπεριφοράς του σ' αυτήν· όχι επειδή ενεπλάκη στον έγκλημα, αλλά λόγω του τρόπου της εμπλοκής του, και σ' αυτό το θέμα ο Αισχύλος έχει πολλά και ενδιαφέροντα να πει.

Η πρώτη επιβαρυντική στάση του Αίγισθου είναι η παραμονή του σκοπίμως στο παρασκήνιο της δολοφονίας του Αγαμέμνονα, και η πρόθεσή του να εμπλακεί μόνο η Κλυταιμνήστρα σ' αυτήν, προκειμένου ο ίδιος να έχει τα χέρια του 'καθαρά' από κάθε ενεργό συμμετοχή. Αν και ομολογεί ότι *«η Δίκη είναι αυτή που με έφερε πάλι εδώ (τραφέντα δ'αὔθις ἡ Δίκη κατήγαγεν), 1607»* προκειμένου να εκδικηθεί την εγκληματική πράξη του θείου του έναντι της οικογενείας του, τελικά σκεπτόμενος ιδιοτελώς και πονηρά κρατιέται μακριά από το έγκλημα τουλάχιστον ως προς την 'φυσική αυτοουργία', ενώ παραδέχεται πως συμμετείχε στο έγκλημα ως 'ηθικός αυτοουργός' *«εγώ είμαι αυτός πού οργάνωσε την δολοφονία του Αγαμέμνονα, και έπραξα δίκαια, (κὰ γὼ δίκαιος τοῦδε τοῦ φόνου ῥαφεύς), 1604»*. Για την δολερή αυτή στάση του τον κατηγορεί ευθέως ο Χορός, και μάλιστα τον προσφωνεί ως 'γυναίκα' (γύναι, 1625), δηλ. στιγματίζει την δειλία του να αναλάβει την ευθύνη που του αναλογεί με βάση τις εντολές της θεϊκής δικαιοσύνης, την οποίαν και ο ίδιος επικαλείται. Αυτήν την ύπουλη τακτική του να μένει στο παρασκήνιο, αν και η θεϊκή δικαιοσύνη τον καλούσε – ο ίδιος το ομολόγησε – να τεθεί επικεφαλής αυτής την εκδίκησης, ο Χορός την θεωρεί πράξη ανάρμοστη για κάποιον που επιθυμεί να αποκαταστήσει το όνομα της οικογενείας του, και του λέει κατά πρόσωπο *«εσύ λοιπόν σκοπεύεις να πάρεις την θέση του Αγαμέμνονα στο βασίλειο του Άργους, ο οποίος αφού σχεδίασες το έγκλημα (ἐπεὶ τῶιδ' ἐβούλευσας μόρον), κατόπιν δεν άντεξες να το εκτελέσεις με τα ίδια σου τα χέρια; (δρᾶσαι ταὸδ' ἔργον οὐκ ἔτλης αὐτοκτόνως;), 1633-1635»*. Δείτε τώρα πώς ο Αισχύλος επιβαρύνει ακόμη περισσότερο την ήδη άσχημη θέση του Αίγισθου καθιστώντας τον με βάση τα λόγιου που βάζει στον στόμα του, εντελώς ακατάλληλο και ανάξιο εκπρόσωπο της θεϊκής δικαιοσύνης, καθώς τον ακούμε να ομολογεί στον Χορό ότι *«η εξαπάτηση (τὸ γὰρ δολῶσαι) είναι μια δουλειά που ταιριάζει σε γυναίκα (πρὸς γυναικὸς ἦν σαφῶς), 1636»*.

Η δεύτερη επιβαρυντική στάση του Αίγισθου βρίσκεται στην σκοπιμότητα που υπήρχε πίσω από την συμμετοχή του στην δολοφονία του Αγαμέμνονα. Ενώ όπως ο ίδιος ομολόγησε, η θεϊκή δικαιοσύνη τον κράτησε ζωντανό όλα αυτά τα χρόνια, για να πάρει εκδίκηση για την συμπεριφορά του Ατρέα στον πατέρα και στα αδέρφια του, τα λόγια που του έβαλε στο στόμα να πει ο Αισχύλος, αποκαλύπτουν ένα χαρακτήρα τελείως διαφορετικό, απ' αυτόν που μάλλον θα περίμενε κανείς. Παραδέχεται ανενδοίαστα ότι οργάνωσε την δολοφονία του Αγαμέμνονα, όχι για να εκπληρώσει τις επιταγές της θεϊκής δικαιοσύνης, όπως μάλλον θα περιμέναμε,

αλλά διότι «και τώρα με την παρουσία εκείνου (ἐκ τῶν δὲ τοῦδε χρημάτων) θα προσπαθήσω να πάρω την εξουσία της εδώ κοινοῦνίας στα χέρια μου (πειράσσομαι ἄρχειν πολιτῶν), 1638-1639». Ποια απόδειξη χρειαζόμαστε, για να καταλάβουμε ότι το έγκλημα του Αίγισθου σύμφωνα με τον Αισχύλο δεν είναι η δολοφονία του Αγαμέμνονα, αλλά ο ιδιοτελής τρόπος με τον οποίο είδε την εντολή που πήρε από την θεϊκή δικαιοσύνη, και το πώς την εκμεταλλεύτηκε, προκειμένου να ωφεληθεί υλικά από τον φόνο αυτόν. Και μάλιστα όπως λέει, θα είναι ένας σκληρός ηγεμόνας, αφού «ὅποιος ἀπὸ σὰς δὲν εἶναι ἀπόλυτα υπάκουος σε μένα (τὸν δὲ μὴ πειθάνορα), θα τον δέσω σε ανυπόφορο και δύσκολο ζυγό (ξεύξω βαρείαις), ...και η κακή σύντροφος της νύχτας, η πείνα (ὁ δυσφιλὴς σκότος λιμὸς ξύνοικος) θα κάμψει την αντίστασή του (μαλθακὸν σφ' ἐπόψεται), 1641-1642».

Η τρίτη επιβαρυντική πράξη του είναι η πρόθεσή του να προβεί και σε ένα επόμενο φόνο επιτιθέμενος εναντίον του Χορού (1649-1651), και έπρεπε να μπει στην μέση η Κλυταιμνήστρα, για να κάμψει την επιθετικότητα του Αίγισθου «αγαπημένε μου, ας μη κάνουμε άλλους φόνους (μηδαμῶς, ὦ φίλτατε ἀνδρῶν, ἄλλα δράσωμεν κακά), 1654».

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΤΟΥ ΔΙΑ

Για τον θεοσεβή Αισχύλο η ενεργός παρουσία του Δία αποτελεί το *sine qua non* στην απονομή της δικαιοσύνης, διότι η συμμετοχή του εγγυάται δύο πράγματα, πρώτον την εφαρμογή των κανόνων δικαίου από τους θνητούς, και δεύτερον την τήρηση της νομιμότητας στην εφαρμογή του δικαίου αυτού. Όταν ο νόμος τηρείται με διαδικασίες που ξεφεύγουν από την τήρηση του μέτρου, τότε διαπράττεται 'ὕβρις'. Δείτε την αγωνία του Κορυφαίου του Χορού, ο οποίος όταν την ώρα εκείνη της υπέρτατης χαράς που βλέπει επιτέλους μετά από δέκα ολόκληρα χρόνια τον βασιλιά του πίσω στο παλάτι, αντί να ξεσπάσει σε δικαιολογημένες κραυγές ευφορίας, αντί να σπεύσει να εκδηλώσει με όποιο τρόπο μπορεί την ανακούφισή του, διερωτάται με τρόπο συγκρατημένο «με ποιο τρόπο να τιμήσω την επιστροφή σου, ώστε ούτε να υπερβάλω, αλλά ούτε και να υστερήσω στην έκφραση της χαράς που απαιτεί η στιγμή αυτή; 785-787». Ο φόβος για την υπέρβαση των επιτρεπτών ορίων στον τρόπο εφαρμογής της νομιμότητας είναι μεγαλύτερος από την δικαιολογημένη χαρά που νοιώθει τώρα ο Χορός των γερόντων. Η τωρινή τιμωρία του Αγαμέμνονα, αλλά και η εντός ευθέτου χρόνου στο μέλλον της Κλυταιμνήστρας και του Αίγισθου στις 'Ευμενίδες', συνέβη και θα συμβεί για τον ίδιο ακριβώς λόγο, διότι και οι τρεις ξεπέρασαν τα επιτρεπτά όρια, όταν υλοποιούσαν τις επιταγές της θεϊκής δικαιοσύνης.

Η αντίληψη όμως του Αισχύλου περί θεϊκής δικαιοσύνης, έτσι όπως αποτυπώνεται στον 'Αγαμέμνονα', δείχνει και μία πρωτοποριακή σκέψη του ποιητή σε σχέση με ό,τι ίσχυε για χρόνια. Ανέκαθεν στην ελληνική λογική λειτουργούσε ο κανόνας που έλεγε πως ο «κόρος» ως η υπερβολική ευτυχία στον άνθρωπο, πρέπει να αποφεύγεται, διότι τον οδηγεί αναπόφευκτα στην «ὕβρις», δηλ. στην υπέρβαση των ορίων. Και τότε έρχεται η τιμωρία με την θεόσταλη «ἄτη». Αυτά ακριβώς υποστήριζε ο Σόλων, όταν έλεγε πως «κάποιοι πρόκειται να υποστούν μεγάλη καταστροφή εξ αιτίας της μεγάλης υπερβολής τους (ὕβριος ἐκ μεγάλης), διότι δεν ξέρουν να διαχειριστούν σωστά την υπερβολική ευτυχία (οὐ γὰρ ἐπίστανται κατέχειν κόρον), απόσπ. 3.7-9». Και πάλι ο Σόλων έχει κάτι παρόμοιο να πει σε μία επόμενη ελεγχία του «η υπερβολική ευτυχία (κόρος) γεννά την ὕβρη (τίκτει...ὕβριν), όταν σαν αποτέλεσμα της ευτυχίας εμφανίζεται η υπερβολική χαρά (ὅταν πολὺς ὄλβος ἔπηται) στους ανθρώπους εκείνους οι οποίοι δεν έχουν λογική (ῥοῖσι μὴ νόος ἄρτιος), απόσπ. 5,9-10». Η άποψη του Αισχύλου στον 'Αγαμέμνονα' είναι καινούργια, και βάζει τον Χορό να εκφράζει παραδεχόμενος ότι η άποψη αυτή είναι καινοφανής: «υπάρχει από παλιά στους ανθρώπους η άποψη πως όταν κάποιος ευτυχεί, τότε εξ αιτίας της ευτυχίας του εμφανίζεται μία κακή τύχη. Εγώ όμως ξεχωριστά από όλους τους άλλους έχω μια δική μου άποψη, πώς δηλ. η αδικία είναι αυτή που φέρνει την κακοτυχία. Αντιθέτως στα δίκαια σπίτια πάντα βρίσκεται η ευτυχία, 750-762». Η δικαιοσύνη του Δία κατά τον Αισχύλο δεν εκδικείται την ευτυχία του ανθρώπου, αλλά την αδικία του. Αντιθέτως είναι πρόθυμη να επιβραβεύσει τον δίκαιο άνθρωπο συνεχίζονταν να του προσφέρει αφειδώς την ευζωία που ήδη έχει. Πάντως ως μια μορφή αδικίας καταγράφεται στην συνείδηση του ποιητή και η 'ὕβρις', διότι αυτή είναι που κάνει τον άνθρωπο αλαζόνα και επικίνδυνο για τους συνανθρώπους του, όπως συνέβη με τον Αγαμέμνονα, την Κλυταιμνήστρα και τον Αίγισθο. Ο Χορός δεν παραλείπει να τονίζει τις ολέθριες συνέπειες που έχει η αλαζονεία, και πως αυτή τιμωρείται από την θεϊκή δικαιοσύνη (763-771), ενώ αντιθέτως η μια ζωή βασισμένη στην δικαιοσύνη κάνει και τα πιο φτωχά σπίτια να λάμπουν «Δίκη δὲ λάμπει μὲν ἐν δυσκάπνοις δώμασι, 772-773», ενώ αντιθέτως η δικαιοσύνη εγκαταλείπει τα πλούσια σπίτια, γιατί δεν την ενδιαφέρει ο πλούτος (776-780).

Βασικό χαρακτηριστικό της δικαιοσύνης του Δία είναι ο εκπαιδευτικός της ρόλος μέσα στην κοινωνία. Ο Αισχύλος δεν την αντιμετωπίζει ως απλώς μία επιβλέπουσα ή επιθεωρούσαν δύναμη, που σκοπό έχει ως ένα κρεβάτι Προκρούστη να μετρά τις πράξεις των ανθρώπων, κι όσες δεν συμφωνούν με τις επιταγές της να τις τιμωρεί. Η θεϊκή δικαιοσύνη έχει διδάσκει στον άνθρωπο τι πρέπει και πώς πρέπει να εκτελεί τις καθημερινές του ενέργειες. Σύμφωνα με την αντίληψη του Χορού ο Δίας είναι εκείνος που με την δικαιοσύνη του «έβαλε στους ανθρώπους να ισχύει η άποψη πως η γνώση έρχεται μέσω του παθήματος (πάθει μάθος), 176-178». Η θεϊκή δικαιοσύνη υποχρεώνει τους ανθρώπους να ενεργήσουν στα πλαίσια των υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από την θέση που ο καθένας έχει μέσα στην κοινωνία. Οι επιλογές που κάνουν, αλλά και ο τρόπος με τον οποίον υλοποιούν τις επιλογές τους κρίνονται από τους θεούς λειτουργώντας ως διδακτικό υλικό για όλους, διότι κανείς σύμφωνα με την Αισχύλεια λογική δικαίου δεν δια-

φεύγει της προσοχής της δικαιοσύνης του Δία. Αντιθέτως όποιος «όποιος δημιουργεί προβλήματα, θα τα υποστεί (φέρει τὸν φέροντ') και όποιος σκοτώνει πληρώνει γι' αυτό (έκτίνει δ' ό καίνων), 1562-1563». Αυτό που διδάσκει η δικαιοσύνη του Δία είναι ένα σύντομο και απλό μάθημα, ότι δηλ. «αυτό που μένει για πάντα σε ισχύ, είναι πως όσο ο Δίας θα βρίσκεται στον θρόνο του, όποιος διαπράττει κάτι κακό θα υποφέρει (παθεῖν τὸν ἔρξαντα), 1563-1564». Ο Αισχύλος είναι απόλυτος στην κυριαρχία του Δία στον χώρο της δικαιοσύνης. Αυτός την συντάσσει, αυτός την απονέμει, οι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να την τηρούν. Κι αν κανείς σκοπεύει να διερωτηθεί 'γιατί', ο Χορός έχει έτοιμη την απάντηση «γιατί έτσι είναι καθορισμένο (θέσμιον γάρ), 1564».